

การเคลื่อนตัวของศาสนาพราหมณ์มาสู่ประเทศไทย

การเผยแพร่อิทธิพลของศิลปและศาสนาทางน้ำ

การเผยแพร่อิทธิพลของศิลปะและศาสนาของอินเดียทางน้ำนั้น แต่เดิมอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลของศิลปและศาสนาของอินเดียทางน้ำ ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 7 ในแหลมอินโดจีน และในราวพุทธศตวรรษที่ 12 บรรดาอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลของศิลปอินเดียทางน้ำก็เจริญรุ่งเรืองขึ้น ตลอดระยะทางที่พระภิกษุจีนเดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนายังประเทศอินเดีย อาณาจักรเหล่านี้ได้แก่ อาณาจักรจัมปาของชนชาติจามบนฝั่งทะเลของประเทศเวียดนาม อาณาจักรพุนันและกัมพูชาในสาธารณรัฐเขมรปัจจุบัน อาณาจักรทวารวดีในตอนกลางของประเทศไทย อาณาจักรตามพรลิงค์แถบเมืองนครศรีธรรมราช อาณาจักรศรีวิชัยบนเกาะสุมาตรา อาณาจักรของราชวงศ์ไศเลนทร์บนเกาะชวา และอาณาจักรศรีเกษตรของชนชาติปยูหรือพยู ในประเทศพม่า ในบรรดาอาณาจักรเหล่านั้นศิลปต่าง ๆ ก็ได้เจริญขึ้นโดยกลายมามีลักษณะเป็นของตนเองในภายหลัง¹

ศิลปเหล่านี้มีลักษณะเป็นของท้องถิ่น แต่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย ภาษานักปราชญ์ของอินเดียคือภาษาสันสกฤต นิยมใช้กันตลอดจนมีตำราแสดงการใช้อย่างละเอียด แต่ในขณะเดียวกันภาษาพื้นเมืองก็ยังใช้กันอยู่ ศาสนาในประเทศอินเดีย เช่น พุทธศาสนาและศาสนาฮินดูก็ได้รับนำมาปฏิบัติและรู้จักกันอย่างละเอียดถี่ถ้วน แต่อารยธรรมของอินเดียเหล่านี้ก็มาเกาะอยู่เหนือนานา ซึ่งมีความเก่าแก่อยู่แล้วและมีอิทธิพลต่อศิลป วรรณคดี และศาสนาของชนชั้นสูงโดยเฉพาะ

¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติย่อศิลปลังกา ชวา ขอม (นครปฐม : พิมพ์ที่แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 7.

ร่องรอยศาสนาพราหมณ์ในสมัยหัวเลี้ยวรอยต่อทางประวัติศาสตร์

ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ไม่มีการจดบันทึกหลักฐานนั้น ข้อสันนิษฐานที่ทำให้ศึกษา ข้อมูลอย่างถูกต้องนั้น คือข้อมูลทางโบราณคดี เช่นปรากฏตามแผนที่โลกในภายหลังว่ามีทาง ทะเลจากอินเดียติดต่อกับพุนันของเขมรได้ ศาสนาพราหมณ์เข้าสู่เขมรจะต้องมีการะกิจ เช่น การแลกเปลี่ยนสิ่งของไว้ใช้ในชีวิตรประจำวัน นั่นคือการค้าขายทางน้ำ ในช่วงแรกในราว พุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นการเริ่มต้นจนกระทั่งปรากฏรูปเคารพในศาสนาฮินดู เทวสถานและ ศิลปวัตถุทางศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีเค้าเงื่อนตรงกับของอินเดีย จึงทำให้ทราบว่าอินเดียไม่ เพียงค้าขายทางน้ำอย่างเดียว แต่กลับเอาศาสนาพราหมณ์มาเผยแพร่ด้วย

ในสมัยประวัติศาสตร์ทำให้ทราบว่า อำนาจทางการเมืองของเขมรสมัยเจ้าโกณ- ทินยะชัยวรมัน นอกจากค้าขายทางน้ำแล้วยังครอบครองเขมร พราหมณ์โกณตินยะฯ มาจาก อินเดีย เมื่อครอบครองเขมรแล้วก็แพร่อิทธิพลเข้าสู่สยาม (ไทย) คงรุกรานดินแดนไทยทาง ทิศตะวันออกเรื่อยลงมาทางตะวันตก จนถึงเมืองอุทองหรือสุวรรณภูมิ ในท้องที่จังหวัดสุพรรณบุรี ปัจจุบัน ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณศิลปวัตถุเหลือให้ศึกษาได้ว่าตรงกับสมัยอาณาจักรพุนันของ เขมร ส่วนโบราณสถานนั้น ข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล อ้าง ว่าอาจทำด้วยไม้จึงเสื่อมสลายตามกาลเวลา ข้อสันนิษฐานนี้น่าจะเป็นความจริง เพราะถึง สมัยอาณาจักรพุนันตอนต้น มนุษย์รู้จักใช้เพียงไม้สำหรับทำอาคารโบราณสถานมาก่อน เมื่อนาน เข้าก็เสื่อมสลายหายไป จนกระทั่งสมัยสมโบร์ไพรกุกของขอม จึงพบว่ามีปราสาทสมโบร์เป็น ครั้งแรก

ต่อมาภายหลังตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-13 มีบันทึกของสมณะทูตจีน 3 ท่านได้แก่ ฟาเหียน เขียนจิง และอี้จิง หรืออี้ซิง ได้บันทึกหลักฐานการเจริญทางพุทธศาสนาของอินเดีย ไปยังประเทศเพื่อนบ้านแถบเอเชียอาคเนย์ไว้² และน่าเป็นจริงว่าศาสนาพราหมณ์จากอินเดีย ไปสู่เขมรจากทางน้ำ จนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 สมณะทูตจีนอี้จิงก็บันทึกเส้นทางค้าทางน้ำของ อินเดียไว้ 3 ทาง หลังจากบันทึกนี้แล้วจะขอย้อนกล่าวถึงอำนาจทางการเมืองของขอมที่ อุทองในราวพุทธศตวรรษที่ 6

²หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ พ.ศ.2000

(พระนคร : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2522), หน้า 12-21.

เส้นทางการค้าและการเผยแพร่ศาสนา

ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 จากบันทึกของสมณะทูตจีนชื่อฮsingหรือฮsingโดยเดินทางจากจีนถึงอินเดีย และบันทึกว่าพ่อค้าชาวอินเดียเดินทางไปทำการค้าด้านตะวันออกเฉียงใต้หรือถิ่นเอเชียอาคเนย์ มี 3 ทางด้วยกันคือ

1. ลงเรือจากปากแม่น้ำคงคาข้ามทะเลอันดามันตัดอ่าวเบงกอล ซึ่งเดิมผ่านเมืองมะตะมะหรือมะตะบันอีกเมืองหนึ่งชื่อมะละแหม่ง เพราะฉะนั้นจะตัดตรงมายังประเทศไทยที่เมืองตะนาวศรีผ่านเข้าลุ่มแม่น้ำแม่กลองมาถึงเมืองนครปฐม แล้วหยุดทำการค้ารายทางริมฝั่งไปจนถึงเขมร แล้วเลยไปถึงอาณาจักรจัมปา

2. ลงเรือจากปากแม่น้ำคงคาและแม่น้ำกฤษณาถิ่นเดียวกัน แล้วแล่นข้ามทะเลอันดามันทำการค้าที่เมืองตะโกลา (ตะกั่วป่า) ขึ้นบกที่คอคอดกระผ่านบ้านคอนไปค้าขายถึงประเทศจีน

3. ลงเรือจากแม่น้ำกฤษณาในอินเดียไปพักที่เกาะสุมาตรา ผ่านแหลมคะชินทางหนึ่งจะผ่านช่องแคบมะละกา (ทางนี้โจรสลัดมาก) และอีกสายหนึ่งจะผ่านช่องแคบซุนตรา (ซุนตรา) แล้วอ้อมไปค้าขายถึงประเทศจีน

พ่อค้าชาวอินเดียต้องเดินทางผ่านอาณาจักรศรีเกษตรของปญฺหรือประเทศพม่าปัจจุบัน ผ่านอาณาจักรทวารวดีซึ่งเป็นประเทศไทยปัจจุบัน และอ้อมไปยังอาณาจักรพุนันของเขมร จนเลยขึ้นไปถึงประเทศจีน ทำการค้าตามชายฝั่งแม่น้ำและทะเลที่ผ่านตลอดเส้นทางในตอนใต้ของไทยผ่านอาณาจักรศรีวิชัยที่ตามพรลิงค์ ผ่านอาณาจักรมะตะรามของพระเจ้าไศเลนทร์ นับเป็นเอกสารโบราณที่เชื่อถือได้ ระหว่างนั้นยังไม่มีชื่อประเทศไทย มีแต่อาณาจักรทวารวดีกลุ่มที่มีบทบาทมากคือ มอญ-เขมร

บันทึกของชาวต่างชาติเรื่องความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของอินเดียในอดีตชาติแรกคือกรีกซึ่งเข้ามาพร้อมกับทหารของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ต่อมาก็ส่งทูตเจริญสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์โมริยะ ทูตกรีกได้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยราชวงศ์โมริยะที่สำคัญที่สุดคือ The Indica of Megasthenes ซึ่งเขียนโดย Megasthenes ซึ่งเป็นทูตอยู่ในสมัย

พระเจ้าจันทรคุปต์ ราชวงศ์โมริยะ³

อำนาจทางการเมืองของขอมครอบคลุมถึงเมืองอุททอง ศาสตราจารย์ชองบาส เซอลีเย เสนอความเห็นไว้ว่า เมืองอุททองนี้ตั้งมาก่อนอาณาจักรทวารวดี คืออาจเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพุนัน หรือเคยเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรพุนันมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6 ถ้าเป็นดังนี้จริง บทความของคังไถราชทูตจีนที่กล่าวว่า "พระราชาองค์แรกของอาณาจักรพุนัน เป็นชาวอินเดียทรงพระนามว่า ชวนเตียน หรือสุนเตียน คือ โกลทินยะ"

ศิลาจารึกภาษาสันสกฤตของอาณาจักรจัมปา กล่าวว่าพราหมณ์โกลทินยะได้รับหอกมาจากพราหมณ์อัสวตถามัน บุตรแห่งพราหมณ์โหระณะ ได้พុងหอกนั้นเพื่อไปสร้างราชธานีใหม่ ต่อจากนั้นจึงสมรสกับธิดาพญานาคชื่อโสมา และได้สืบเชื้อวงศ์ต่อมา เรื่องราวเกี่ยวกับปฐมวงศ์ของอาณาจักรพุนันนี้ต้องเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นอย่างช้าที่สุด แสดงว่าเมืองอุททองต้องเคยเป็นเมืองขึ้นของราชวงศ์กษัตริย์โกลทินยะ ซึ่งเป็นพราหมณ์จากอินเดีย เข้ามาปกครองเป็นกษัตริย์ของพุนันองค์แรก นอกจากนี้ยังได้ค้นพบประติมากรรมแบบอมรวดีของอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 ที่อำเภออุททองด้วย⁴ อาศัยเหตุผลดังกล่าว ศาสตราจารย์ชองบาส เซอลีเย จึงเสนอความเห็นไว้ว่าเมืองอุททองนี้ ตั้งมาก่อนอาณาจักรทวารวดี คืออาจเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพุนัน หรือเคยเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรพุนันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6

เพราะโกลทินยะเป็นพราหมณ์จากอินเดียที่ทรงมาเป็นกษัตริย์ ในสกุลโกลทินยะ พระองค์แรก จึงได้นำศาสนาพราหมณ์จากอินเดียมาเผยแพร่ถึงเขตเมืองขึ้นคือเมืองอุททองด้วย เพราะมีทั้งเทวรูป ศิวลึงค์ฯ (เก็บอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง) บ่งชี้ให้เห็นว่าสมัยก่อนนั้นเมืองอุททองต้องมีผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายควบคู่กับพุทธศาสนาอย่าง

³ ฟ้าสุข อินทราวุธ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ (นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), หน้า 24.

⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 12, 24-25.

แน่นอน และเมื่ออำนาจของอาณาจักรพุนันหมดลง อุ้ทองก็กลายเป็นเมืองสำคัญขึ้นในอาณาจักรทวารวดีเมื่อพุทธศตวรรษที่ 11-12

ศาสตราจารย์ชองบวส เชอลิเย ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ศิลปแบบทวารวดีได้ขยายตัวออกไป 3 ทางคือ ทางทิศตะวันออกทางหนึ่งไปยังอำเภออุทุมพรพิสัย โดยผ่านทางดงละคร (จังหวัดนครนายก) ดงศรีมหาโพธิ์ (จังหวัดปราจีนบุรี) อีกทางหนึ่งไปยังที่ราบสูงโคราช (นครราชสีมา) โดยผ่านทางจังหวัดสระบุรี และไปแยกออกเป็นหลายสายที่แม่น้ำมูลไปยังจังหวัดมหาสารคามทางทิศเหนือไปยังจังหวัดลำพูน (อาณาจักรหริภุญชัย) โดยผ่านทางจังหวัดลพบุรี นครสวรรค์ และตาก ทางใต้ลงไปยังแหลมมะละยู โดยผ่านทางจังหวัดราชบุรี เพชรบุรีฯ ทางเหล่านี้มาบรรจบกันแถวบริเวณเมืองอุ้ทอง เหตุผลที่ทราบเช่นนี้ก็ได้อาศัยศึกษาโบราณสถานและวัตถุ รวมทั้งศิลาจารึกสมัยทวารวดี ที่ค้นพบตามสายทางเดินเหล่านั้น ส่วนที่บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์นั้น ได้ค้นพบสถาปัตยกรรมแบบแปลกที่ไม่เคยพบมาก่อนแบบศิลปทวารวดี คือสถูปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีกำแพงแก้วล้อมรอบ เพื่อกันเขตประทักษิณ ที่อุ้ทองจารึกนั้นพบชื่อ "ทวารวดี" บนแผ่นทองแดงประมาณ พ.ศ. 2500

ถ้าไม่มีหลักฐานอื่นมายืนยันคำว่า ทวารวดี ชื่ออาณาจักรแห่งนี้ก็คงเป็นแต่เพียงข้อสันนิษฐานจากคำนามภาษาจีนว่า โถโลโปติ หรือคำนามภาษาจีนอื่น ๆ ที่มีสำเนียงใกล้เคียงกันเท่านั้น นายเฉลิม ยงบุญเกิด ผู้ค้นพบเหรียญเงิน 2 เหรียญในเดือนกันยายน พ.ศ. 2506 เหรียญเงินทั้ง 2 มีขนาดกว้าง 2 เซนติเมตร พบในโถเล็ก ๆ เมื่อ พ.ศ. 2486 จากซากเจดีย์โบราณใกล้หมู่บ้านเนินหินราว 1 กิโลเมตร ทางทิศตะวันตกของวัดพระประโทน จังหวัดนครปฐม ยังค้นพบเหรียญอื่น ๆ ในแบบเดียวกัน มีรูปลักษณ์ แบบหลังนี้พบหลายแห่งในแหลมอินโดจีน

ด้านหลังเหรียญทั้ง 2 มีจารึกข้อความเป็นแบบเดียวกัน ใช้ตัวอักษรในพุทธศตวรรษที่ 13 จารึกนั้นมีข้อความจากในเหรียญว่า "ศรีทวารวดีศวรปุณยะ" แปลว่า "บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี" จะเห็นว่า "ทวารวดี" มีหลักฐานซึ่งจารึกขึ้นสมัยเดียวกันกับจดหมายเหตุจีนและค้นพบที่นครปฐม เป็นเหรียญที่ระลึกฝังอยู่ใต้อาคารทางศาสนาที่พระราชแห่งอาณาจักรทวารวดี ได้ทรงสร้างขึ้น ต่อมาค้นพบเหรียญเงินแบบนี้อีก 1 เหรียญที่อำเภออุ้ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี⁵ และที่อำเภออินทร์บุรี

⁵หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

ศาสตราจารย์ เซเคส์ ยังสันนิษฐานต่อไปอีกว่า ชากพระเจดีย์ที่เนินหินนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของวัดพระประโทน เจริญเงินดังกล่าวอาจเป็นเหรียญที่ระลึกในการสร้างจุลประโทนเจดีย์องค์แรกก็ได้ ยุคปลายเมื่อเขมรเสื่อมอำนาจราวพุทธศตวรรษที่ 17

ศาสนาพราหมณ์สมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ในไทย

ในช่วงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ตามเมืองที่สำคัญของประเทศไทย มีดังนี้

ศาสนาพราหมณ์ที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

หลักฐานที่สนับสนุนว่าศาสนาพราหมณ์เข้าสู่เมืองอุทอง (สุพรรณภูมิ) นั้นมีข้อมูลสนับสนุนให้เห็นได้ 4 ประการ คือ

1. หลักฐานจากแผนที่การเดินทาง ถ้านำแผนที่โลกมาประกอบดูจะเห็นได้ว่าประเทศอินเดียตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศไทย มีมหาสมุทรอินเดียและมะตะบัน หรือเมาะมะตะเชื่อมกันทางน้ำ ทำให้การเดินทางเรือผ่านอ่าวเบงกอลไปยังประเทศเขมรนั้น ต้องแล่นเรือผ่านเกาะสุมาตรา แลลมคะชิน และอีกทางหนึ่งจะผ่านช่องแคบมะละกา (ทางนี้โจรสลัดมาก) และอีกสายทางหนึ่งจะผ่านช่องแคบซุนดรา (ซุนดรา) แล้วเข้าสู่อาณาจักรกัมพูชาของเขมร ซึ่งสมัยก่อนคืออาณาจักรฟูนัน จากบทความของราชทูตจีนชื่อคังไถและจูยิ๊งอ้างว่า กษัตริย์ชวเนเตียนหรือโกณฑินยะเป็นพ่อค้าจากอินเดียนำศาสนาพราหมณ์แพร่มาถึงอุทองที่เป็นเมืองขึ้นของฟูนัน สมัยก่อนดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันยังไม่เป็นอาณาจักรทวารวดี ฟูนันอาจผนวกดินแดนตอนนี้เข้าเป็นของตนได้ง่าย เพราะภาษาพูดแต่เดิมเป็นภาษามอญ-เขมรมีจารึกเป็นบาลี สันสกฤตและภาษามอญที่นครปฐม⁶ พระมหากษัตริย์ โดยทั้งพยานเดิมที่เป็นศาสนาพราหมณ์ไว้บางส่วน อันได้แก่ ศิลป วัฒนธรรม และประเพณีตกทอดถึงปัจจุบัน (แผนผังที่ 3 และแผนผังที่ 4)

⁶ นลินี เหมนิธิ, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินครปฐม พระปฐมเจดีย์

(พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514), หน้า 12.

2. พบหลักฐานจากศิลปะและวัฒนธรรม ได้แก่ ศิลปวิจิตรศิลป์บนฐานโยนิ รูปปั้นซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย แสดงว่ามีศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์ ที่อุททองแล้ว ส่วนด้านวัฒนธรรมนั้นคือ รูปปั้นสัตว์ต่าง ๆ ในนินยายอวทาน รูปสิงห์รูปมกรฯ ศิลปสมัยพูนันกับปรากฏเหมือนที่อุททองด้วย (ภาพที่ 1, 2)

3. พบซากหลักฐานศิลปพูนันที่อุททอง ซากหลักฐานศิลปชนิดนี้ไม่เหมือนกับโบราณศิลปวัตถุอื่น ๆ ซึ่งทำขึ้นเหมือน ๆ กัน ศิลปวัตถุที่กล่าวนี้คือ ประติมากรรมรูปมกรใน "ท่ากำลังกระโดด" ศิลปชนิดนี้ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ให้ความเห็นไว้ใน "ประวัติ-ศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000" ว่าเป็นมกรที่มีอยู่ในศิลปพูนันเท่านั้น แสดงว่าพูนันต้องมีอิทธิพลต่อเมืองอุททอง จึงมาปรากฏถึงที่นี่ ส่วนในที่อื่น ๆ จะพบว่ารูปมกรจะอยู่ในท่ายืนหรือกำลังเดินเหลียวมองไปข้างหลังหรือยืนหรือเดินในท่าปกติ มกรเป็นสัตว์จากจินตนาการของศิลปินในนินยายอวทาน ไม่มีตัวตน และสำหรับมกรสมัยพูนันก็ไม่เหมือนจริง เช่ มึงวงอย่างชัดแจ้งทีเดียว กลับมีรูปร่างคล้ายช้างที่เห็นเพียง 2 เท้าหน้าเท่านั้น ศิลปมกร "ท่ากำลังกระโดด" นี้มาปรากฏที่เมืองศรีวิชัยสุระ (เมืองพระรถ) ที่ปราจีนบุรีอีกด้วย แสดงว่าอิทธิพลของพูนันครอบคลุมเมืองศรีวิชัยสุระอีกด้วย ศิลปอิทธิพลพูนันมีจุดเด่นที่ต่างไปจากศิลปในอาณาจักรอื่น ๆ อิทธิพลเช่นนี้คงปรากฏในสมัยเจ้าโกลนพินยะชัยวรมันสมัยแรก ๆ เพราะรูปร่างมกรยังไม่งดงามเหมือนเช่นศิลปในยุคหลัง (ภาพที่ 3)

นอกจากนี้ศิลปรูปมกรของพูนันยังมีท่าหมอบ (คุดคู้) 2 เท้าหน้าลงติดกับพื้นด้วย เป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปพูนันเท่านั้น

4. เพราะอุททองอยู่ร่วมสมัยพูนันเกิดราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 จึงไม่เหลือซากโบราณสถานเต็มรูป หรือสลักหักพังให้เห็นได้เลย ข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล เห็นว่าอาจทำขึ้นด้วยไม้เพราะอาจผุพังทั้งหมดแล้ว น่าจะเป็นไปได้ และหากจะเป็นโบราณสถานก็คงจะเหลือเพียงซากจมใต้พื้นดิน เพราะระยะเวลาอันเกินที่จะเหลือให้มีชีวิตอยู่ได้

ส่วนซากเมืองอุททองที่ยังคงเหลือให้เห็นอยู่ในปัจจุบันก็คงเป็นเพียงคูเมืองอุททองที่อยู่ใกล้ ๆ กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททองนั่นเอง เพราะคนกับน้ำหนีจากกันไม่ได้ น้ำใช้ได้ทั้งอุปโภค บริโภค ขนส่งระยะใกล้ แล้วคูเมืองยังช่วยชลอเวลาการโจมตีของข้าศึกได้ ทำให้มีการเตรียมตัวป้องกันได้ในชั่วเวลาหนึ่ง เป็นการชลอการแพ้หรือการชนะข้าศึกได้

เมืองโบราณจะสร้างคูเมืองไว้เป็นหลักฐานในชั้นหลังศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต สำหรับสัตว์ในอิทธิพลศาสนาพราหมณ์สมัยพุทธันซึ่งปรากฏแล้ว มีช้าง ม้า โค สิงห์ หงส์ (ห่าน) มกรฯ ซึ่งเป็นสัตว์ในนิยายอวทาน

ศาสนาพราหมณ์ที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ศรีเทพเป็นเมืองโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ซึ่งพระเจ้าสุริยวงวรมันที่ 1 แพรอิทธิพลครอบครองดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและป่าสัก รวมทั้งดินแดนลุ่มน้ำมูล น้ำชีทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ จึงยังทำให้มีโบราณศิลปวัตถุและโบราณสถาน เนื่องในศาสนาพราหมณ์เหลือค้างอยู่ เป็นมรดกทางวัฒนธรรม แม้ว่าเขมรในสมัยโบราณจะมีศาสนาพุทธ ลัทธิมหายานประจำชาติสมัยหลังก็ดี ในสมัยก่อนเขมรก็นับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไศว และไวษณพนิกาย เมืองศรีเทพสมัยโบราณก็นับถือศาสนาพราหมณ์ ดังที่ปรากฏเป็นอนุสรณ์สถาน เชื่อว่าตรงกับสมัยเจ้าท้าวธรรมที่ครองเจนละ

โบราณสถานเนื่องในศาสนาพราหมณ์

โบราณสถานเขาค้างใหญ่ ค่ายเป็นโบราณสถานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15 จึงปรากฏเพียงร่องรอยของปรางค์ประธาน ซึ่งเปรียบได้กับยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่สถิตย์ของพระอิศวร ปรางค์ประธานองค์นี้ใหญ่เท่ากบภูเขา ส่วนปรางค์บริวารประจำ 4 ทิศนั้น ก่อนทำการบูรณะ ไม่ปรากฏร่องรอยเรือนร่างเหลืออยู่เลย นอกเสียจากเงาแห่งรากฐานทางโบราณคดีเท่านั้น ตั้งอยู่เกือบกลางเมืองศรีเทพ ซึ่งพบร่องรอยของศิลปแบบเกลี้ยงน้อย ส่วนมากจะเป็นศิลปแบบบาปวน สมัยพระเจ้าสุริยวงวรมันที่ 1 มีอำนาจเหนือดินแดนแห่งนี้ โบราณสถานแห่งนี้เป็นที่บูชาเทพเจ้าในอดีต

โบราณสถานเขาค้างน้อย มีอายุรุ่นเดียวกับเขาค้างใหญ่ แต่อยู่นอกเมืองออกไป แต่เดิมก่อนบูรณะการนั้น ปรางค์ประธานเหลือให้เห็นเพียงอิฐส่วนประกอบปรางค์ที่ฐานบางส่วนเท่านั้น จัดเป็นเทวสถานเช่นเดียวกับเขาค้างใหญ่ เพราะปรางค์มีขนาดโตเท่าภูเขาเล็กลงมา ส่วนปรางค์บริวารประจำ 4 ทิศนั้นไม่เหลือซากให้เห็นเลยก่อนการบูรณะ เช่นเดียวกับเขาค้างใหญ่ ใช้เป็นที่บูชาเทพเจ้าเช่นเดียวกัน

โบราณสถานสระปรางค์ มีอายุราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 ตั้งอยู่เกือบใจกลางของเมืองศรีเทพ ยังปรากฏซากปรางค์ให้เห็นเหลืออยู่ก่อนการสร้างต่อเติมให้ผิผ้นไป เป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏศิวิลิ่งใกล้เคียงกับองค์พระปรางค์ สระปรางค์นี้ได้รับอิทธิพลของเขมรโดยตรงและเชื่อว่าอยู่ในลัทธิไศวนิกาย แม้ว่าทับหลังที่ชำรุดอ่านภาพเล่าเรื่องไม่ได้ แต่อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ในยุคนั้น ประกอบกับแท่นศิวิลิ่งประกอบโยนิ ทำให้อ่านออกว่าน่าจะเป็นลัทธิไศวมากกว่าลัทธิไวษณพ ปรางค์องค์นี้คงรักษารูปแบบปรางค์ทั้งในเขมรและอินเดียอยู่

ปรางค์สองพี่น้อง ความจริงมีพระปรางค์ 2 องค์ องค์หนึ่งใหญ่กว่า น่าสมมติฐานให้เป็นปรางค์ที่ ณ ที่ปรางค์องค์พี่น้อง พบศิวิลิ่งประกอบโยนิที่บริเวณใกล้เคียง ฐานปรางค์ด้านนอก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 เพราะเหลือร่องรอยของปรางค์ก่อนบูรณะมาก (เมื่อ พ.ศ. 2516 ยังเหลือร่องรอยของยอดปรางค์ให้เห็น) เชื่อว่าเป็นไศวนิกายเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 4)

ปรางค์สองพี่น้อง (องค์น้อง) ตั้งอยู่ไม่ไกลกันนักกับปรางค์องค์พี่ แต่มีขนาดเล็กกว่า ก่อนทำการบูรณะยอดพระปรางค์ชำรุดอยู่แล้ว อยู่บริเวณใจกลางเมืองศรีเทพ เป็นปรางค์อิทธิพลเขมร มียอดบัวมเตี้ย ทับหลังประตูทางเข้าชำรุดหมดแล้ว ก่อนนี้ปรากฏมีภาพเล่าเรื่องในนินายอวทาน (ภาพที่ 5)

นอกจากนี้ พบร่องรอยของฐานสตูปซึ่งไม่อาจลงความเห็นว่า เป็นพระปรางค์หรือโบราณสถานอย่างอื่น ปรากฏทั้งในตัวเมืองศรีเทพและนอกคูเมือง เป็นระยะ ๆ ตลอดรัศมี 3 กิโลเมตร เพราะศรีเทพเป็นเมืองโบราณที่มีอายุรองลงมาจากเมืองอู่ทอง จึงยังทิ้งร่องรอยมรดกทางวัฒนธรรมไว้ให้เห็นบางส่วน ในอดีตนั้นคงเจริญรุ่งเรืองมาก่อน เพราะตัวเมืองซ้อนกันเป็น 2 เมือง การชักน้ำเพื่ออุปโภค บริโภค และकुคลองในตัวเมืองบอให้ทราบว่า เป็นเมืองโบราณที่ใหญ่โตและเคยรุ่งเรืองมาในอดีตอย่างแน่นอน⁷

⁷ ศิลาฐานงาน ณ จังหวัดเพชรบูรณ์ ครั้งเดียวกัน.

โบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่เมืองศรีเทพ

ครุฑแบก รูปลักษณะอยู่ในท่าแบก ส่วนของเรือนร่างหักชำรุดเป็นส่วนใหญ่และถูกฝังดินมาเป็นเวลานาน เชื่อว่าอาจเป็นศิลปสถาปัตยกรรมประดับพระปราสาทสองพี่น้อง หน้าครุฑมอกลักษณะกางใหญ่ ส่วนที่เป็นกรามด้านหน้าเป็นศิลปบาปน รูปแบบอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ครุฑลักษณะเดียวกันนี้มีอยู่บริเวณที่ปราสาทสองพี่น้อง ไม่ปรากฏที่บริเวณ "สระปราสาท" ซึ่งอยู่ไกลออกไป ครุฑเป็นสัตว์ในนิยายอวทาน เป็นพาหนะของพระนารายณ์ จึงเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

หน้ากาลยี่ดนาค เป็นศิลปสถาปัตยกรรมที่ยึดบนทับหลัง ซึ่งพิจารณาแล้วรูปศิลปน่าจะเก่ากว่าสมัยบาปนในช่วงต่อสมัยเฉลี่ย สันเกตได้ในบางส่วนมีร่องรอยของรูปวงอุษมาประกอบ นับว่าเป็นส่วนของทับหลังที่แปลก เพราะปกติหน้ากาลจะคายพวงมาลัยบ้าง ยึดพวงมาลัยบ้าง แต่กลับไปยึดนาค แสดงว่าศิลปดั้งเดิมถูกพัฒนารูปแบบไปที่เมืองศรีเทพ นาคเป็นสัตว์ในนิยายอวทาน เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

โคสุภราช (โคนนท) เป็นพาหนะของพระอิศวร เป็นศิลปสถาปัตยกรรมทับหลังของปราสาทสองพี่น้อง บางครั้งก็เรียกกันว่าโคสุภราช เป็นศิลปแบบบาปนตอนต้น ในนิยายอวทานโคสุภราชนั้นเป็นเทวดาองค์หนึ่ง เมื่อพระอิศวรประทับแห่งไหน พระโคจะประทับอยู่ใกล้เคียงกัน เมื่อพระอิศวรเสด็จโคสุภราชจะรับเป็นพาหนะให้ โคนี้จึงเป็นอิทธิพลศาสนาพราหมณ์

พระอิศวร เป็นรูปปั้นศิลปสถาปัตยกรรมประกอบทับหลังของปราสาทสองพี่น้อง พระอิศวรเป็นเทพเจ้าชั้นสูง เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ และพบรูปปั้นพระอิศวรที่นี้อีก

หน้ากาล เกิดจากจินตนาการทางศิลปของศิลปินผู้เขียนหรือปั้นภาพปูนค้ำหรือปูนสูงหรือลอยตัว รวมทั้งการเขียนภาพสีต่าง ๆ ด้วย กาล ไม่มีตัวตน แต่กาลนี้ให้ความหมายถึงสีดำ เวลา และความตาย หน้ากาลจึงเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ แม้แต่ในทางพุทธศาสนา หน้ากาลก็นำมาเป็นส่วนตกแต่งตามประตูทางเข้าบนทับหลัง หรือแม้แต่ทับหลังของหน้าต่าง

พระอุมา เป็นเทพสตรีในศกติภพ ศิลปสถาปัตยกรรมทับหลังปราสาทสองพี่น้องที่เมืองศรีเทพ เป็นสตรีเทพชั้นสูง เพราะถือนิยายอวทานว่าเป็นชายาของพระอิศวร

เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ ยังพบรูปปั้นพระอุมาอื่น ๆ ที่เมืองศรีเทพอีกด้วย

พระอาทิตย์ ถูกนำมาเป็นศิลปสถาปัตยกรรมโดยทั่วไป ไม่แต่มีอยู่ที่เมืองศรีเทพเท่านั้น โบราณสถานอื่น ๆ ก็ยังใช้อาทิตย์เทพประทับเป็นศิลปสถาปัตยกรรมโดยทั่วไป อาทิตย์เทพจัดอยู่กับ หุสฐาน เป็นเทพแห่งแดนอากาศหรือบนท้องฟ้า มีพระวรหรือพิรุณ เป็นหัวหน้า ยังมีรูปปั้น ลอยตัวรูปพระอาทิตย์เทพในบริเวณเดียวกันนี้ด้วย

ศิวลึงค์ที่สระปรำงค์ เป็นฐานโยนิประกอบกับศิวลึงค์ บอกให้ทราบว่าเป็นไศวนิกาย ศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์ของการเกิดสรรพสิ่งในโลก คู่กับโยนิเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งต่าง ๆ ใน โลก ศิวลึงค์ที่สระปรำงค์อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 ในภายหลังศิวลึงค์เป็นที่มาของการ สร้างหลักเมืองประจำเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ (ภาพที่ 6)

มหินาสุมรรทนี เชื่อว่าเป็นภาพเล่าเรื่องของทับหลังประตูของปรำงค์องค์เล็ก ของปรำงค์สองพี่น้องที่เมืองศรีเทพ มหินาสุมรรทนี เป็นยักษ์ในเรื่องราวผจญ หรืออาจ เปรียบได้กับเรื่องรามเกียรติ์ของไทย จึงเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

รูปปั้นเทพารักษ์ เป็นรูปปั้นที่อยู่ในปรำงค์ที่เรียกว่า "สระปรำงค์" เทพารักษ์เป็น เทพองค์หนึ่งจากนิยายอวทาน เป็นเทพผู้รักษาความเป็นธรรม เทพารักษ์เป็นเทพในหุสฐาน เช่นเดียวกับอาทิตย์เทพ ถือเป็นเทพที่สถิตย์ในแดนอากาศหรือบนท้องฟ้า สำหรับเทพารักษ์ที่ สระปรำงค์นี้ทำด้วยศิลา จึงจัดเป็นเทวรูปรุ่นเก่า อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

เทวรูปพระนารายณ์ เป็นรูปปั้นลอยตัวทำด้วยศิลาเหมือนกัน เป็นเทวรูปรุ่นเก่า แต่เครื่องประดับองค์แสดงว่าเป็นพระนารายณ์ มักเรียกกันว่านารายณ์ทรงเครื่อง (ยักษ์) เป็นเทวรูปที่แปลกไปจากที่อื่น ๆ จัดเป็นเทวรูปรุ่นเก่า เพราะนอกจากเป็นเทวรูปศิลาแล้ว รูปแบบยังเป็นอิทธิพลอินเดียหรือศิลปะแบบบาปวนของเขมรอยู่มาก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16.

เทวรูปพระกฤษณะ ทำด้วยศิลา พระกฤษณะเป็นเทพที่คู่กับนารายณ์เทพฯ อันเป็น เทพสูงสุดของศาสนาภควตา ซึ่งเจริญมากในอินเดียก่อนที่มาเป็นลัทธิไวษณพนิกาย พระกฤษณะ จึงเป็นเทพในหุสฐาน ที่ศรีเทพนี้เป็นเทวรูปรุ่นเก่าราวพุทธศตวรรษที่ 15 ล้วนบ่งบอกว่า

เป็นลัทธิศาสนาพราหมณ์ทั้งสิ้น⁸

โบราณวัตถุทำด้วยศิลากับหล่อด้วยสำริด ประติมากรรมสมัยนี้ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาในกายหินยาน (เถรวาท) และมหายาน ตลอดจนศาสนาพราหมณ์ควบคู่กันไป ประติมากรรมส่วนใหญ่มักประกอบด้วยเครื่องทรงแบบกษัตริย์ พระพักตร์เป็นรูปซ้อนซ้ำกัน เหมือนมี 4 คิ้ว จากการสำรวจบริเวณเมืองศรีเทพพบเทวรูปพระนารายณ์ รูปยักษ์ เทพารักษ์ ทำด้วยศิลาอยู่ในพระปรางค์วังชาวบ้านเรียกว่า "สระปรางค์" ศิลปวัตถุที่ค้นพบที่เมืองศรีเทพส่วนมากเป็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ เมืองศรีเทพจึงเป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์

จารึก บริเวณในเขตเมืองศรีเทพเก่ามีการค้นพบจารึก 2 หลัก หลักแรกกล่าวถึงเจ้าภวรวรมัน ทรงสร้างเทวรูปพระอิศวร เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ สันนิษฐานว่าเจ้าภวรวรมันองค์นี้คือเจ้าภวรวรมันที่ 1 ที่ครองอาณาจักรเจนละ ในราว พ.ศ.1141 แสดงว่าอาณาจักรเจนละหรือเขมรรุ่นแรกได้แผ่อำนาจเข้ามายังลุ่มแม่น้ำป่าสักแล้ว จารึกหลักที่ 2 เป็นภาษาขอมสั้น ๆ กล่าวถึงชื่อคนและชื่อถนน ใช้ตัวอักษรที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 นอกจากจารึกดังกล่าวแล้ว ยังพบเทวรูปในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก เช่นเทวรูปพระนารายณ์ พระกฤษณะ และพระอาทิตย์ มีลักษณะคล้ายเทวรูปขอมรุ่นเก่า แต่มีบางส่วนที่แตกต่างออกไป เช่นไม่มีเศษหินยึดมือเชื่อมกับหมวก สวมหมวก 8 เหลี่ยมแทนหมวกทรงกระบอก ประติมากรรมเหล่านี้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 จากการพบเทวรูปรุ่นเก่านี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองศรีเทพ น่าจะมีความสัมพันธ์กับเมืองปราจีนบุรี กับกลุ่มเมืองทางภาคใต้ที่พบเทวรูปรุ่นเก่าในทางวัฒนธรรม⁹ ที่วัดกลางเมืองศรีเทพพุทธาราม พบพระพุทธรูปนาคนปรก

⁸ศึกษาและดูงานภาคสนาม ณ จังหวัดเพชรบุรี เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2529.

⁹อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐ สถาปัตยกรรมสกุลช่างเขมรและศรีวิชัย (นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 94-100.

ศาสนาพราหมณ์ที่เมืองปราจีนบุรี

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 ลงมาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงชายฝั่งภาคตะวันออก มีความเจริญอยู่ 2 กลุ่ม คือกลุ่มภาคตะวันตกซึ่งมีเมืองอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นเมืองสำคัญกลุ่มภาคตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีเมืองศรีมโหสถ บ้านโคกวัด ตำบลโคกวัด อำเภอกอเบ็ด จังหวัดปราจีนบุรี เป็นเมืองสำคัญ โดยสภาพภูมิศาสตร์แล้วบริเวณที่ตั้งเมืองศรีมโหสถอยู่ปลายที่ราบสูงซึ่งทอดจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ลงประชิดที่ราบลุ่มของอ่าวไทย จากหลักฐานที่ปรากฏในรูปของศิลปวัตถุ ซึ่งค้นพบที่เมืองศรีมโหสถนี้ แสดงให้เห็นถึงความเจริญที่เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจ จากเหตุผลทางสภาพภูมิศาสตร์และโบราณวัตถุ จึงน่าจะเชื่อได้ว่าเมืองศรีมโหสถนี้สามารถเปิดทางออกสู่ทะเล และขณะเดียวกันก็เป็นเส้นทางการค้าและวัฒนธรรมเข้าสู่ดินแดนที่เป็นแผ่นดินใหญ่ บริเวณที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และที่ราบต่ำในกัมพูชา ซึ่งเป็นดินแดนที่รับศาสนาฮินดู จากจดหมายเหตุของหลวงจีนฮsing ชื่อ "ศรีมโหสถ" เป็นชื่อที่คนรุ่นหลังเรียกขานกัน หลังจากที่เมืองร้างว่างเปล่าไปนาน จนคนอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ต่อมากรมศิลปากรได้ขุดค้นพบโบราณวัตถุที่ทำด้วยสำริดที่สำคัญมีข้อความจารึก พ.ศ. 1736 ระบุชื่อเมืองสำคัญเมืองหนึ่งชื่อ "ศรีวัดสปุระ" เป็นเหตุให้นักวิชาการเห็นควรเรียกเมืองนี้ว่า "ศรีวัดสปุระ" ไปก่อนจนกว่าจะมีข้อมูลอื่น¹⁰ มาสนับสนุน

เมืองศรีมโหสถหรือ "ศรีวัดสปุระ" ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอกอเบ็ด จังหวัดปราจีนบุรี เมืองนี้เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีอย่างขนาดใหญ่ และมีความสำคัญมากทางด้านตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา โบราณวัตถุสถานที่พบมีทั้งของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์แบบสวามหกแขก ขนาดเท่าคนและใหญ่กว่าคน เทวรูปพระคเณศซึ่งประดิษฐานอยู่ในเทวสถานกลางใจเมือง มีฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่จำนวนมาก มีศาสนสถานมากมายสร้างด้วยศิลาแลง อันเป็นวัสดุที่ขุดได้จากพื้นดินในบริเวณเมืองมีเนินโคกที่เป็นศาสนสถานเป็นจำนวนมาก ทั้งในเมืองและนอกเมืองออกไป ลักษณะของเทวรูปสวามหกแขกนั้น มักยืนอยู่ในท่า

¹⁰ วารสารปราจีนบุรีความถึตะวันออก (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2528),

สมภักดิ์ และมักนุ่งผ้าคลุมเลยหัวเข่าลงมา ในลักษณะของใบหน้าและท่าทางคล้ายกับเทวรูปที่พบที่อำเภอเวียงสระ และพนมใน เขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี

เมืองศรีมโหสถหรือศรีวิชัย ซึ่งมีในจารึกสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น ดูเหมือนจะเป็นศูนย์กลางที่แพร่กระจายเทวรูปแบบสวามหกแขนงไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ¹¹ คือไปยังชุมชนโบราณในเขตอำเภอภักดีบุรี สระแก้ว วัฒนานคร และอรัญประเทศ เพราะเคยพบชิ้นส่วนของสังข์ศิลาเขียวขนาดใหญ่ ซึ่งมีมือถือรวมอยู่ด้วย ลักษณะเป็นสังข์ในมือของพระนารายณ์แบบสวามหกแขนงชิ้นส่วนดังกล่าวนี้ เคยมีผู้พบในเขตอำเภอสระแก้ว

การพบเทวรูปพระนารายณ์สวามหกแขนงและโบราณวัตถุร่วมสมัยอื่น ๆ ที่เมืองศรีเทพนั้น คงเป็นวัฒนธรรมอย่างเดียวกันกับเมืองศรีวิชัยบุรี ที่ปราจีนบุรี ก็อาจเป็นไปได้ เพราะมีเส้นทางการแพร่วัฒนธรรมผ่านภักดีบุรี เข้ามายังเขตอำเภอภักดีบุรี เข้าสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล จากนั้นก็ผ่านข้ามเขาเพชรบูรณ์ตรงมาเมืองศรีเทพ เป็นต้น

โบราณศิลปวัตถุที่เมืองปราจีนบุรี

ภาพปั้นนูนต่ำรูปมกร เป็นภาพปั้นนูนต่ำบนผนังศิลาแลงที่ขอบสระแก้ว อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเก่าพระรถ (ศรีวิชัยบุรี) ตั้งอยู่ห่างจากเมืองประมาณ 10 เมตร สระแก้วมีรูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 17.50 เมตร ยาว 42.60 เมตร ลึกประมาณ 5.40 เมตร อีกสระหนึ่งเรียกว่า สระขวัญ ปากสระหันไปทิศเหนือ มีด้านกว้าง 4.00 เมตร ยาว 42.70 เมตร ลึกประมาณ 5.40 เมตร อยู่เฉียงด้านหน้าอำเภอโคกปีบ ประมาณ 300 เมตร เป็นภาพปั้นนูนต่ำรูปสัตว์ต่าง ๆ รวม 41 ภาพ คือภาพ ช้าง สิงห์ มกรฯ คล้ายที่เมืองสะเทิมในประเทศพม่า และคล้ายรูปปั้นบนศิลาแลงที่ชีวา มกรนี้ในศิลปอินเดียเรียกว่า อีหามฤค หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเห็นว่ามกรบางตัวทำท่ากระโดด คล้ายกับมกรแบบอมรวดีของอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ 7-9 เหตุนี้เอง เมืองศรีวิชัยบุรีอาจเป็นเมืองเก่าทันสมัยพูนัน (พุทธศตวรรษที่ 6-11) ก็ได้ (ภาพที่ 7)

¹¹ ศรีศักร วัลลิโภคม, "นารายณ์สวามหกแขนง," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ตุลาคม-ธันวาคม 2518), หน้า 40.

ศิวลึงค์ศิลา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 สูง 152 เซนติเมตร พบที่กลางทุ่งนา ตงศรีมหาโพธิ์ เมืองศรีวัตสปุระ ในท้องที่อำเภอโคกปี่นปัจจุบัน นับเป็นศิวลึงค์ที่ค่อนข้างสูง และใหญ่มาก (ภาพที่ 8) เป็นลัทธิไศวนิกาย

เศียรนาคสำริด เป็นเศียรนูนเรียงลำดับสูงแบบหน้ากระຈัง เรียงขนาดความสูง ลำดับได้ 5.5, 14, 14.5 และ 48 เซนติเมตรมีลวดลายและมีความละเอียดงดงามมาก (ภาพที่ 9, 10) เป็นสัตว์ในนิยายอวทาน

ศิวลึงค์และฐานโยนิศิลา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 สูง 24 เซนติเมตร ฐานโยนิกว้าง 52 เซนติเมตร ยาว 53 เซนติเมตร (ภาพที่ 11) เป็นลัทธิไศวนิกาย

กรขาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นศิลาทราย ค้นพบห่างจากวิหารด้านทิศ ตะวันออกราว 5 เมตร (ภาพที่ 12) พระโพธิสัตว์นั้นยังเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

ฐานศิลาทราย มีความกว้าง 86 เซนติเมตร ยาว 1.50 เมตร สูง 55 เซนติ- เมตร เป็นศิลปสัมพันธ์สมัยลพบุรี มีรูระหว่างผ่านศูนย์กลางฐาน 3 รู รูด้านขวาเป็นฐานพระ- โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร รุกกลางเป็นฐานของพระพุทธรูป รูด้านซ้ายเป็นฐานของนางปรัชญา- ปริมิตรา (ปัญญาบารมี) และพบฐานเทวรูปศิลาสัสมัยลพบุรี กว้างและยาวด้านละ 1.20 เมตร สูง 35 เซนติเมตร มีรูกกลางกว้าง 40 เซนติเมตร ลึก 35 เซนติเมตร

โบราณวัตถุสำริด ศิลปสมัยลพบุรี ไม่สามารถบอกชื่อได้เพราะชำรุด พบในกองดิน ลึกประมาณ 60 เซนติเมตร อยู่ห่างวิหารด้านตะวันออกราว 7 เมตร

กรข้ายพระนารายณ์ทรงสังข์ ชำรุดแล้วอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ทำด้วย หินสีเขียว ยาว 10 เซนติเมตร

โบราณสถานเมืองศรีวัตสปุระ

เทวสถานนอกคูเมืองพระรถ อยู่ด้านหลังโรงเรียนวัดสระมะเขือทางตะวันออก เฉียงเหนือของคูเมืองพระรถ เทวสถานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ด้านตะวันตกและตะวันออกกว้าง ด้านละ 16 เมตร ด้านเหนือและด้านใต้ยาวด้านละ 16.30 เมตร ใช้ศิลาแลงเรียงซ้อนกัน มีบันไดด้านทิศตะวันออก ตะวันตก และทิศใต้ ที่ฐานบันไดมีศิลาแลง พื้นเป็นรูปครึ่งวงพระ- จันท์ (ภาพที่ 13)

เทวสถานบ้านโคกขวาง ตั้งอยู่ใกล้โรงเรียนลายพระหัตถ์ ห่างจากตัวเมืองพระรถไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 4 กิโลเมตร ลักษณะเทวสถานเป็นศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ 16 เมตร ยาวด้านละ 22.60 เมตร สูง 3 เมตร มีมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ทิศ แต่ไม่มีบันได เพียงแต่ใช้ศิลาแลงซ้อนกัน มีมุขยื่นออก 3.50 เมตร กว้าง 3.30 เมตร ตรงกลางมีแท่นฐานเทวรูปศิลาแลง กว้าง-ยาวด้านละ 1.65 เมตร สูง 1.20 เมตร ได้ฐานเทวรูปใช้ศิลาแลงขนาดต่าง ๆ ซ้อนกัน สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 (ภาพที่ 14) เป็นเทวสถานที่งดงามแห่งหนึ่ง เป็นศิลปสมัยลพบุรี

เทวสถานริมเมืองด้านเหนือ ลักษณะเทวสถานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ด้านเหนือติดถนนศรีมหาโพธิ์ มีศิลาแลงซ้อนกันสูง 1.15 เมตร กว้างด้านละ 7.60 เมตร ยาวด้านละ 8.20 เมตร สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 สมัยเทวรูปรุ่นเก่าควรเรียกว่าเทวสถานรุ่นเก่า (ภาพที่ 15) เทวรูปนารายณ์สวหมวกแขก

เทวสถานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีฐานกว้างและยาวเท่ากันด้านละ 11.50 เมตร อยู่นอกตัวเมืองพระรถ ด้านทิศตะวันออก และห่างจากคูเมือง 50 เมตร

เทวรูปพระนารายณ์สวหมวกแขก พบหลายรูป มีขนาดเท่าคนจริง แต่ส่วนใหญ่แล้วเป็นเทวรูปพระนารายณ์ที่ใหญ่กว่าคนเสียจำนวนมากกว่า สลักด้วยศิลา เป็นเทวรูปแบบสวหมวกแขกกลม ในท่ายืนสมถะ ซึ่งต่างจากในเขมรและอินเดีย นุ่งผ้าย้อยลงคลุมเข่า ส่วนใหญ่แล้วสังเกตเห็นได้ชัดว่ายังมีฉนวนศิลา ต่อจากพระกรติดที่แผ่นยึดด้านหลัง บางรูปก็ชำรุดเหลือเพียงข้างเดียว บางรูปยังสมบูรณ์อยู่ จัดเป็นเทวรูปรุ่นเก่าที่เน้นพระวรกายเด่นชัดพิเศษ ที่มีส่วนเหมือนกับพระนารายณ์สวหมวกแขกที่พุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี และทางภาคใต้ของประเทศไทย (ภาพที่ 16, 17)

เทวรูปพระคเณศ เป็นเทวรูปขนาดใหญ่เนื้อศิลาเช่นเดียวกัน โครงสร้างโดยส่วนรวมแล้ว ลักษณะบ่อมเดียวกันที่ปรากฏในรุ่นหลัง มีส่วนที่แตกต่างไปจากในเขมรก็คือคิดว่าความงามทางสุนทรียภาพมีน้อยกว่า ทำให้สังเกตว่าต้องเป็นการสร้างขึ้นมานในยุคเทวรูปรุ่นเก่า หากจะเทียบกับรูปพระคเณศจากอินเดียก็คงมีส่วนคล้ายคลึงอยู่บ้าง พระคเณศที่พบแสดงวงช้างซ้อนช้างสันแต่ลำสันแข็งแรง งามบางส่วนชำรุดแล้ว (ส่วนที่ไม่ใช่ช้างข้างเดียว) พบในบริเวณเมืองศรีวิชัยปุระ

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ด้วยปรากฏมีพระกรพระโพธิสัตว์ชำรุดมาก่อน แต่ไม่พบ
 ลำตัวที่ประกอบกันได้ มีเทวรูปที่ส่วนบนหักหายไปยังคงมีลำตัวที่แสดงว่าเป็นลำตัวเทวนุรุษ
 มีขนาดใหญ่กว่าคนปกติอยู่มาก ลำตัวเทวนุรุษนี้น่าจะเป็นลำตัวของพระโพธิสัตว์ที่หักหายไป
 มีลำตัวเทวนุรุษในหลายร่างที่บางส่วนเป็นเทวนุรุษ และบางส่วนเป็นลำตัวของพระพุทธรูป
 ยืนสมัยทวารวดี ในท่าปางประทานพร พระโพธิสัตว์เท่านั้นที่เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์
 พบในบริเวณเมืองศรีมโหสถ ขณะนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

เศียรนาคแผ่พังพาน 7 เศียร ปรากฏทั้ง 2 แบบ คือทั้งที่เป็นสำริดขนาดเล็กพอ
 ประมาณ ที่เชื่อว่าเป็นส่วนประกอบราชรถด้านหน้า หากเล็กกว่านี้จะเป็นสำริดนาค 5 เศียร
 ใช้เป็นส่วนประดับแท่นหรือส่วนประกอบเกย อาจใช้ประดับในอาคารได้

ส่วนอีกแบบหนึ่งเป็นศิลา ใช้เป็นศิลปสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่กับอาคารโดยทั่วไป เช่น
 ตามราบบันได โบสถ์ วิหาร หรือตามปราสาทเขมรทั่วไป ศิลปเหล่านี้กลายมาเป็นต้นแบบ
 แห่งความงามในยุคหลัง อีกแบบหนึ่ง เป็นรูปเศียรนาคแผ่พังพานครอบพระพุทธรูป เรียกกันว่า
 พระพุทธรูปนาคปรก แต่ชนิดนี้เป็นคนละแบบกับแบบแรก นาคนั้นเป็นสัตว์ในนิยายอวทาน เป็น
 อิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

โบราณสถานนอกเมืองศรีวิชัย

ปราสาทเขมร ตั้งอยู่ที่อำเภอธวัชบุรีประเทศ เป็นปราสาทขนาดเล็ก พังทลายจน
 เกือบหมด เหลือแต่เพียงซากกำแพงเท่านั้น หีบเหลี่ยมเป็นภาษาเขมร แปลว่า หักไทย หรือ
 หักสยาม เพราะที่นั่นกองหักไทยเคยยกหักไปตีเขมร

ปราสาทเขมร อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เป็นซากสลักหักพัง จนเป็นปราสาทร้างเหลือ
 ให้เห็นเพียงฐานปราสาทเท่านั้น

ปราสาทเขมร ตั้งอยู่ที่ตำบลเขาพระ อำเภอธวัชบุรีประเทศ ยังมีจารึกที่กรอบ
 ประตูและที่ตัวปราสาท

ปราสาทเขมร เป็นกลุ่มปราสาทที่อยู่เป็นระยะห่างกันที่กล่าวมาแล้ว เหลือแต่
 ซากสลักหักพัง ที่ตัวปราสาทและที่กรอบประตู พบว่ามีจารึกอยู่ด้วย

ปราสาทสศอกก้อกอม โบราณสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลโคกสูง อำเภออรัญประเทศ
ณ ที่ปราสาทแห่งนี้พบจารึกอักษรขอม และอักษรอินเดียโบราณ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาท
กมรเตง กำทวน อัญ ศรีชัยวม เทว ราว พ.ศ.1595

จารึกที่ค้นพบในเมืองปราจีนบุรี

จารึกเนินสระบัว พบว่าฝังอยู่โคนต้นโพธิ์ใหญ่ ณ วัดตันตศรัณหาโพธิ์ ตำบลโคกปึก
ห่างจากเมืองศรีวิชัยประมาณทางทิศตะวันตกประมาณ 4 กิโลเมตร เป็นจารึกบนแผ่นศิลาสูง
1.77 เมตร กว้าง 40 เซนติเมตร หนา 28 เซนติเมตร บางท่านว่าเดิมอยู่ที่เทวสถาน
ใกล้สระมรกต จารึกหลักนี้เขียนด้วยอักษรอินเดียได้ เป็นคำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย มี 27
บรรทัด บรรทัดที่ 1-3 เป็นภาษาขอม บรรทัดที่ 4-16 เป็นภาษามคธ แต่งเป็นวสันตดิถี
และบรรทัดที่ 17-27 เป็นภาษาขอม นายฉ่ำ ทองคำวรรณ อ่านและแปลไว้แล้ว

จารึกปราสาทสศอกก้อกอม ได้จากปราสาทแห่งนี้ ในเขตอำเภออรัญประเทศ มี
จารึกบนเสาหินสี่เหลี่ยม ต่อมาเพลิงไหม้ห่อหุ้มบริเวณที่เก็บรักษาทำให้แตกชำรุด มีข้อความ
เหลืออยู่เพียงเล็กน้อย เป็นภาษาขอมและภาษาสันสกฤต ส่วนอักษรผสมกันทั้งขอมและอินเดีย
โบราณ จารึกหลักนี้สร้างขึ้นในรัชกาลของพระยามก เต็ง กำนวน อัญ ศรีชัยวม เทว ใน
ราว พ.ศ.1595

จารึกช่องสระแจง จารึกหลักนี้พบที่ตำบลตาพระยา อำเภอตาพระยา ตัวอักษร
เป็นภาษาขอม และภาษาสันสกฤต มีข้อความแปลได้ว่า

"พระราชาองค์ใด ทรงพระนามมเหศวรวิมาน ปราภพเหนือพระศิวะ
พระราชาองค์นั้น เป็นผู้กระทำความสุข เพราะฉนั้นพระองค์จึงทรง
สร้างบ่อน้ำไว้สำหรับให้อาบ"

จารึกบนกรอบคันฉ่องสำริด ลักษณะลวดลายเป็นศิลปะแบบลพบุรี มีลักษณะแบบเดียวกับ
กับคันฉ่องสำริด ซึ่งพบที่ปราสาทหินโคกปราสาท ห่างหมู่บ้านประจำประมาณ 3 กิโลเมตร
ซึ่งปัจจุบันเรียกว่าปราสาทบ้านโคกจั่ว อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ข้อความบนกรอบ
คันฉ่องพบที่จังหวัดปราจีนบุรีนี้ อ่านแล้วได้ความว่า (ภาพที่ 18)

คำอ่าน "1125 ศก วุระ ชันวน วุระ บาท กมฺรเตง อญฺ ศรีวัตสุปุระ"

คำแปล "1125 ศกพระไทยธรรมของพระบาทกมฺรเตง อญฺ ศรีชัยวรม

ทรงมอบให้แก่โรคยศาลา ณ ศรีวัตสุปุระ"

อิทธิพลพูนที่เมืองปราจีนบุรี

พูนเป็นอาณาจักรที่มีอายุก่อนอาณาจักรอื่นในเอเชียอาคเนย์ นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ศูนย์กลางอยู่แถบริมแม่น้ำโขงตอนใต้ มีอาณาเขตครอบคลุมไปถึงประเทศเวียดนามใต้ ตลอดจนส่วนใหญ่ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นักปราชญ์ได้ให้ทฤษฎีใหม่ว่าศูนย์กลางดั้งเดิมของอาณาจักรพูนอาจตั้งอยู่ในบริเวณเมืองอุทอง ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งได้ค้นพบโบราณวัตถุจำนวนมากที่แสดงอิทธิพลศิลปอมรวดีของอินเดียให้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 1-7 ตลอดจนวัตถุที่ค้นพบที่เมืองออกแก้ว ในแหลมโคแซงซิน ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศเวียดนาม

ราวพุทธศตวรรษที่ 8 ราชทูตจีน กังไถและจูยงได้เข้ามาที่พูนอ้างว่าอาณาจักรพูนสร้างขึ้นโดยพราหมณ์โกณฑินยะ ซึ่งมาจากอินเดียและได้สมรสกับราชินีพูน และในพุทธศตวรรษที่ 10 จดหมายเหตุจีนกล่าวว่า สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนับถือศาสนาพุทธ แต่ก็มี การเคารพบูชาพระมหेश्वร (อิศวร) ประชาชนนับถือพระวิษณุด้วย บางครั้งก็นับถือร่วมกันเป็นพระหริหระและนับถือศิวลึงค์ พุทธศาสนาลัทธิหินยานแพร่ทั่วไปที่พูนด้วย กษัตริย์ต่อมาทุกพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชน ขณะเดียวกันก็ยังนับถือศาสนาพราหมณ์ด้วย (นับถือพร้อมกันทั้ง 2 ศาสนา ภายหลังก็มีพุทธมหายานเข้ามาและแพร่หลายเข้ามาถึงลพบุรีด้วย)

ศาสนาพราหมณ์ที่เมืองลพบุรี

ลพบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 ลพบุรีเจริญสูงสุด ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งกัมพูชา (พ.ศ.1720-1780) และนับว่าไม่เคยเป็นเมืองร้างเลย จึงรับอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์มาก จากการขุดค้นทางโบราณคดีของมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ.2514 ที่บ้านซับจำปา อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี พบเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ โดยพบโครงกระดูกของมนุษย์สมัยโบราณรวมอยู่กับเครื่องมือเครื่องใช้ ภาชนะดินเผา และขวานหินขัด อยู่ในวัฒนธรรมยุคหินใหม่ แสดงถึงความเจริญของลพบุรี จนกระทั่งมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ คนเริ่มรู้จักใช้ตัวอักษรเป็น

ครั้งแรก คือหลักฐานจากโบราณวัตถุ โบราณสถานตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา และเมื่ออำนาจของทวารวดีอ่อนตัวลง เขมรก็เข้ามามีอิทธิพลในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ค้นพบโบราณศิลปวัตถุ โบราณสถานจำนวนมาก แม้ว่าลพบุรีจะถูกปกครองโดยเขมรมาก่อน

ลพบุรีมีความเก่าเกิดขึ้นสมัยทวารวดีตอนต้น เพราะอาณาจักรทวารวดีมีอาณาเขตกว้างขวางใหญ่โต มีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง¹² จึงเป็นเมืองที่เกิดขึ้นในรุ่นใกล้เคียงกับนครปฐม นอกจากนี้ยังพบหลักฐานวัฒนธรรมทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไป เกือบทุกถิ่นฐาน ทุกภาคของประเทศไทย ทางภาคเหนือพบเมืองทวารวดีที่จังหวัดลำพูน¹³ สุโขทัย กำแพงเพชร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบที่จังหวัดกาฬสินธุ์ นับว่าเป็นแหล่งสำคัญ และภาคกลางพบมากมายเช่นที่สิงห์บุรี อ่างทอง (หนองสอง-ตอน) สุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรี ล้วนเป็นเมืองทวารวดีร่วมสมัยลพบุรีทั้งสิ้น (แผนผังที่ 5)

หลักฐานอ้างอิงจากเมืองลพบุรี

จึงนับว่าเป็นเครื่องยืนยันในเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในลพบุรีว่าเมืองลพบุรีมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับประเทศเขมร ทั้งด้านตำนาน พงศาวดาร จดหมายเหตุ โบราณศิลปวัตถุ โบราณสถาน เพราะเหตุที่ลพบุรีเกิดร่นนครปฐม จึงได้หลักฐานอ้างอิงมากดังพอสรุปมากล่าวได้ต่อไปนี้

¹² ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2525), หน้า 42.

¹³ เอกสารคือหนังสือจามเทวีวงศ์ ราชธิดาเจ้าเมืองละโว้ (ภายหลังได้รับเชิญให้ไปครองเมืองทริภุญชัย).

1. จากหลักฐานทางตำนาน พงศาวดาร และจดหมายเหตุ เรื่องราวของลพบุรี ที่มีชื่อเดิมว่าละโว้ ปรากฏอยู่ในเอกสารตำนานและจดหมายเหตุที่เขียนขึ้นสมัยหลัง มีชื่อว่า ละโว้รู้บ้าง ละโว้ประบาง จนภายหลังเรียกว่า ละโว้ นักปราชญ์ทางด้านโบราณคดีส่วนใหญ่ยุติจากหลักฐานนี้ว่า ละโว้คือลพบุรีในปัจจุบัน หากพบหลักฐานใหม่ก็อาจเปลี่ยนแปลงได้

2. โบราณสถาน จากสถาปัตยกรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่ลพบุรีนั้น มีสถาปัตยกรรมของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย เหมือนกับเขมรในสมัยพระโค นั่นก็คือปราสาท-แขก 3 องค์ พระปรางค์ 3 ยอด สำหรับพระพุทธรูปนั้นค้นพบในแบบสมัยชายน คือพระเนตร ปิศนิก อริยาบหมองคำ พระพักตร์อมยิ้ม พระอังกษากว้าง (บาใหญ่) บั้นเอวเล็ก มักนั่งขัดสมาธิราบ ส่วนใหญ่ของเขมรนั้นนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ลพบุรีจึงมีอารยธรรมแบบเขมรอย่างมากมาย

3. ศิลาจารึกขอมูลจากศิลาจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พบที่ศาลเจ้า(พ่อ) เมืองลพบุรี อำเภอมือง จังหวัดลพบุรี คำจารึกแปลเป็นไทยได้ใจความว่า

"...พระในเมืองละโว้ ซึ่งมีนางระบำกับนักร้องเพลง ข้าพเจ้าขอกลับนางระบำ 1 คน นักร้อง 1 คน นักคิด 1 คน นักสี 1 คน ทำการรับใช้ของพระกัมรเคงอญศรีบรมวาสเทพ..."

คำจารึก

"... รุว วระ กัลงฺ สร (ก) โลวฺ ค มาน รุมนำ
จมฺรยง กลุปนา รุมนำ จมฺรย (ง) ฤมิง 1 โถมง 1
บมฺเร ค วุระ กมฺร อญฺ บรมวาสเทพ ปฺรติทิน..."

4. จารึกในเขมร จากศิลาจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ เป็นจารึกสมัยพระเจ้าชัย-วรมันที่ 7 กล่าวถึงบรรดาเมืองต่าง ๆ ที่พระองค์ส่งพระพุทธรูปขอมหามาถวาย

คำจารึกบทที่ 116¹⁴

¹⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หลักที่ 116.

ลโวทัยบุรี สุว รุณ บุรี ศมฺมวุกปฏฺฐนํ

ชยราชบุรี จ ศรี ชยสีหบุรี ตถา

แปลเป็นไทยว่า

ละโวทัยปุระ สุวรณปุระ ศัมมวุกปฏฺฐนะ

ชยราชบุรี ศรีชยสิงบุรี

ข้ออ้างอิงที่เป็นหลักฐานจารึกที่เกี่ยวกับการนับถือศาสนาในสมัยลพบุรี

ในสมัยลพบุรีนั้น จะศึกษาวิธีการนับถือศาสนาได้ก็ทั้งโดยอาศัยหลักฐานหลายอย่าง มาประกอบกัน เช่น จารึก รูปเคารพ ศิลปต่าง ๆ โบราณวัตถุในสมัยนั้นมาเป็นเครื่องยืนยัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปในสมัยลพบุรี เป็นศิลปเนื่องในศาสนาพุทธและพราหมณ์ แต่เดิมทีเดียว จากหลักฐานต่าง ๆ ที่พบก่อนอารยธรรมขอมแพร่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ เลยได้รับอารยธรรม จากอินเดีย และรับเอาพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท (หินยาน) และมหายาน ในขณะที่เดียวกันก็มี ศาสนาพราหมณ์ลัทธิฮินดูเข้ามาแข่งขัน เมื่ออิทธิพลขอมแพร่เข้ามา ศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็น ศาสนาราชการประจำประเทศกัมพูชา ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จนกระทั่งถึงสมัย พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ศาสนาพุทธลัทธิมหายานก็กลายเป็นศาสนาราชการ ภายใต้การสนับสนุน และการนับถือของกษัตริย์ในดินแดนแถบนี้ ซึ่งรับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธลัทธิมหายาน มาจากประเทศกัมพูชา โบราณสถาน ศิลปวัตถุต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทำขึ้นเนื่องในศาสนา พราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และลัทธิไวษณพนิกาย ในตอนแรกศาสนาพุทธนิกายมหายานมีการนับ ถือกันในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บางครั้งก็มีทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์พร้อม ๆ กัน การนับถือศาสนาในเมืองละโว้นั้น หลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 19 มีความหมายซึ่งแปลแล้ว ดังนี้คือ "...ในสถานที่อยู่ของคาบสทั้งหลาย หรือของผู้ซึ่งบวชเป็นพระภิกษุมหายานก็ดี บวชเป็นสรี บวชเป็นสตะวีระ ไททานทั้งหลายที่ไต่บวชโดยใจจริงถวาย "ตะมะ" แก่พระบาท กำมอญ เค็งกำทวนอญสี่สุริยะวันมเทวะ..."¹⁵

¹⁵ คำแปลประชุมศิลาจารึกหลักที่ 19

และ "...ถ้าผู้ใดเข้ามาทำทุจริตในโคโวनावาทต่าง ๆ และมารบกวนคาบสที่
บำเพ็ญโยคะกรรม ไม่ให้สังฆมนตรีถวายตะ แดพระบาทกำหนดกิจกำหนดนิสัยสุริยะวัมม-
เทวะ ต้องรับให้จับผู้นั้นมาขึ้นศาลสภา เพื่อจะไต่พ้งคดีที่ควรตัดสินอย่างเคร่งครัด..."

หลักฐานจากจารึกและประวัติศาสตร์ของเมืองลพบุรี

หลักจารึกในสมัยลพบุรีนั้น เริ่มเป็นหลักฐานที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ที่สามารถตรวจสอบ
เรื่องราวจากอดีตเป็นคำแปลในปัจจุบัน และมีมากพอที่จะสรุปได้ความและพัฒนาจากอดีตให้
เห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เท่าที่ค้นพบจารึกสมัยลพบุรีแล้ว มีตั้งแต่จารึกที่ 16 ถึงจารึกที่
21 รวมแล้วคือ 6 จารึก ทำให้ทราบเรื่องราวในอดีตได้พอสมควร ในอนาคตซึ่งอาจค้นพบ
เพิ่มเติมอีกก็ได้ จึงขอขอจารึกต่าง ๆ ให้เป็นที่เข้าใจพอสังเขปดังนี้

หลักจารึกที่ 16 บนฐานพระพุทธรูปยืน วัดมหาธาตุ ลพบุรี มีคำจารึกดังนี้

(1) คงครุชชนาธิปตินา	สามพูเกศวรสุนา
(2) นายเกนารุชชเวเนย	สถาปิตา ปุริตมา มุเนะ

คำแปลจารึกที่ 16

...นายก อารุชวะ เป็นอธิบดีแห่งเมือง ตังครุ และเป็นโอรสของพระราชา
แห่ง สามพูเกะ ได้สร้างรูปพระมืองนี้...¹⁶

ณ ชื่อสถานที่ ตังครุ และ สามพูเกะ ได้ปรากฏขึ้น ณ ที่นี้ครั้งแรกและจะต้อง
ค้นคว้ากันต่อไปว่าอยู่ ณ ที่ใด ชื่อแรกคล้ายกับชื่อ นงคุรุ ในจารึกภาษาทมิฬซึ่งค้นพบที่ตะกั่วป่า
(จารึกที่ 26) ชื่อที่ 2 ก็ได้ปรากฏขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1734 ในรูปศัพท์คำว่า "สามพูกปฏฏน"
ในคาถาที่ 116 ของจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ ณ เมืองพระนคร ในประเทศกัมพูชา (จาก
วารสาร BEFEO เล่มที่ 41 หน้า 296)

¹⁶ประชุมศิลาจารึกหลักที่ 16.

การนับถือศาสนาสมัยลพบุรี

ลโวทยปุระหรือลพบุรี นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีได้รวบรวมหลักฐานจากจารึกและเอกสารมากมายที่สนับสนุนว่าลพบุรีเป็นเมืองเก่าแก่ ที่มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-17 ลงมา หลักฐานที่เกี่ยวกับทวารวดีที่ได้รวบรวมและตีพิมพ์แล้ว ได้แก่ จารึกรุ่นเก่าในสมัยแรกคือสมัยรับอารยธรรมอินเดีย¹⁷ หรือสมัยทวารวดี

ด้วยจากเรื่องราวที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า ในสมัยละโว้หรือลพบุรีนั้นศาสนา
นิกายต่าง ๆ เกิดขึ้นดังนี้

พุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 2 นิกาย คือ

1. พุทธศาสนาเถรวาทนิกาย
2. พุทธศาสนาเถรวาทนิกาย (มีน้อยมาก พบในตำบลพุทธเจดีย์

ศาสนาพราหมณ์

1. ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย
2. ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย

โบราณสถานเนื่องในศาสนาพราหมณ์

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดมหาธาตุ) ในต่างจังหวัดที่มีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
ประชาชนโดยทั่วไปเรียกกันว่า วัดมหาธาตุ ที่จังหวัดลพบุรีก็เช่นเดียวกัน วัดนี้ตั้งอยู่ในเขต
ตำบลท่าหิน อำเภอเมือง ลพบุรี มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ มีปรางค์ประธานองค์ใหญ่สุดตั้งอยู่
เกือบกึ่งกลาง เป็นพระปรางค์อิทธิพลเขมรซึ่งมีทั้งเจดีย์รายและพระปรางค์รายล้อมรอบ
ปรางค์ประธาน มีระเบียงคดล้อมโดยรอบ 2 ชั้น วัดนี้ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด
ประมาณได้ว่า ราวพุทธศตวรรษที่ 16 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเคยได้บูรณะปฏิสังขรณ์มา

¹⁷ กรมศิลปากร, "ลพบุรี," นิตยสาร, ปีที่ 10, เล่มที่ 2 (กรกฎาคม 2509),
หน้า 3.

แล้วครั้งหนึ่ง และต่อมาสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ทรงบูรณาการอีกครั้งหนึ่ง

สถูปปรางค์ที่อยู่นอกเขตระเบียงคต คล้ายคลึงกับพระปรางค์สมัยอยุธยาตอนต้น ความเป็นจริงนั้นอยุธยานำรูปแบบไปใช้จึงรูปร่างเหมือนกัน เพราะลพบุรีเกิดก่อนอยุธยา ส่วนปรางค์รายเหล่านี้นอกจากที่เป็นผักข้าวโพดสั้น ได้รับอิทธิพลมาจากเขมร ฉะนั้นก่อนเดินทางถึงอยุธยาจึงต้องผ่านทางลพบุรีเสียก่อน จึงมีรูปแบบเหมือนกันไว้เป็นพยาน พระปรางค์เหล่านี้เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

พระสถูป ปรางค์ ชั้นในระเบียงคต มีลักษณะเช่นเดียวกับปรางค์รายชั้นนอก แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าสร้างไต่องค์ใหญ่กว่า ลวดลายประดับมีความงดงาม แสดงว่ามีความสำคัญรองลงมาจากปรางค์ประธาน รูปแบบพระปรางค์เหล่านี้ส่งผลทางสถาปัตยกรรมให้กับพระปรางค์ที่อยู่อยุธยา โดยมีรูปแบบเดิมเป็นแบบเขมร ให้อิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์บนเกาะเมืองอยุธยา

พระสถูปปรางค์ยอดกลีบมะเฟือง บางท่านเรียกว่าพระปรางค์สลักรูปยอดเป็นดอกบัว ซึ่งแบบแรกน่าจะถูกมากกว่า ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังเขียนรูปพระพุทธเจ้าและบรรดาสาวก นับเป็นจิตรกรรมฝาผนังที่เกิดในยุคแรก (ยุคต้น) จัดอยู่ในกลุ่มจิตรกรรมสมัยสุโขทัย เป็นพระปรางค์รายในบริเวณวัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ชั้นนอกกระเบียงคต พระปรางค์กลีบมะเฟืองเป็นวิวัฒนาการก่อสร้างที่งดงามดูแปลกตาออกไป และได้ส่งผลไปสู่อยุธยา และเป็นพระปรางค์รุ่นหลัง¹⁸

พระสถูปปรางค์วัดนครโกษา เป็นพระปรางค์ก่อด้วยอิฐ ฐานของพระปรางค์หักพังลงไปหมดแล้ว ถ้าพิจารณาส่วนก่อสร้างที่ยังเหลืออยู่ จะเห็นได้ว่าลักษณะของหน้าบันและเทคนิคในการก่อสร้าง เป็นแบบเดียวกับพระปรางค์องค์เล็กที่วัดมหาธาตุ ลพบุรี แต่ลักษณะลวดลายเครื่องประดับแตกต่างกันไป กลีบขนุนของปรางค์เป็นลักษณะศิลปลพบุรี ยังมีรูปเทวดาถือ

¹⁸ การสำรวจร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่ลพบุรี ระหว่าง 12-15 กุมภาพันธ์

กระบอกประทับยืนในซุ้ม ที่มีผนังตอนล่างของซุ้มหน้าบัน มักมีรูปบุคคลหรือหน้าสัตว์อยู่ภายในลายเชิงกรวยเสมอ ลักษณะขององค์พระปรางค์ทั่วไปมียอดป้อมเตี้ย เป็นปรางค์ที่รับอิทธิพลทางเขมรเนื่องในศาสนาพราหมณ์

สถูป ปรางค์แขก 3 หลัง ตั้งอยู่ไม่ไกลจากพระปรางค์ 3 ยอดมากนัก เป็นศิลปลพบุรีสมัยหลัง ตัวพระปรางค์ก่อด้วยอิฐล้วน ไม่มีซุ้มจระนม พระปรางค์ 3 หลังในทุกที่จะเป็นเทวาลัยสำหรับพระศิวะสำหรับองค์กลาง พระนารายณ์สำหรับปรางค์องค์ทิศเหนือ หรือถ้าปรางค์สร้างขึ้นไม่ลงตัวกับทิศจริง ไทฮุ่นโลมว่า เมื่อยืนอยู่ที่พระปรางค์องค์กลางแล้วหันหน้าไปสู่อุทิศตะวันออกแล้ว ปรางค์ที่อยู่ซ้ายมือคือปรางค์ที่ประทับของพระนารายณ์ ส่วนที่อยู่ขวามือคือปรางค์ที่ประทับของพระพรหม ลักษณะปรางค์ 3 หลังตั้งเรียงรายอยู่ใกล้กันเช่นนี้ ไทฮุ่นโลมตามรูปแบบศิลปว่าเป็นศิลปแบบพระโค หากอยู่ในเขมรจะเรียกว่าลัทธิไศวนิกาย และแม้จะอยู่ในประเทศไทยก็ตาม แสดงว่าลัทธิไศวนิกายเป็นลัทธิศาสนาพราหมณ์ลัทธิหนึ่งที่แพร่ขยายตัวเข้ามาสู่ลพบุรี โดยทั่วไปแล้วจะแพร่เข้ามาสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ส่วนศิลปพระโคในเขมรนั้นเริ่มแต่สมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1

พระสถูปปรางค์ประธานวัดมหาธาตุลพบุรี เป็นพระปรางค์อิทธิพลเขมรตั้งอยู่ในบริเวณศูนย์กลางของปรางค์รายวัดมหาธาตุ ซึ่งมีกำแพงล้อมรอบบริเวณ ปรางค์ประธานองค์นี้มีลักษณะส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลง มีอายุใกล้เคียงกับพระปรางค์ 3 ยอด ส่วนตัวพระปรางค์ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วนประกอบพระปรางค์โดยรอบมีหนารูปเทวดาและลวดลายประกอบที่ส่วนบัวซึ่งเป็นชั้นเชิงบาท กลีบขนุนโค มีรูปแบบหลังคาศิขรเตี้ย เป็นพระปรางค์แบบเขมรซึ่งรับอิทธิพลแบบอินเดียมาถ่ายทอดให้ลพบุรี พระปรางค์นี้หมายถึงเทวาลัย จึงเป็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์¹⁹

¹⁹ การสำรวจร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่ลพบุรี ครังเดียวกัน.

ปรางค์สามยอด ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าหิน อำเภอเมือง ลพบุรี มีลักษณะเป็นพระปรางค์
ตั้งเรียงรายติดต่อกัน 3 องค์ เดิมทีเคยมีฉนวนติดต่อกันเป็นศิลปพระโคที่อยู่ในสมัยบายณ์มี
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 สร้างด้วยศิลาแลงเป็นฐานและมีหินทรายประกอบ มีการตกแต่ง
ลวดลายปูนปั้น ส่วนที่ยังเหลืออยู่ปัจจุบัน คือเสาประกอบประตูแกะสลักเป็นรูปฤษีนั่งชันเข่า
เป็นแบบเฉพาะของเสาประตูกรอบประตูศิลปเขมรแบบบายณ์ พระปรางค์องค์กลางปัจจุบัน
ประดิษฐานพระพุทธรูป มีเพดานไม้ที่เขียนลวดลายสีแดงเป็นรูปคอกไม้ ตรงด้านทิศตะวันออก
มีวิหารอิฐ หน้าต่างเป็นวงโค้งสร้างขึ้นสมัยหลังแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ วิหารนี้ประดิษฐาน
พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปอยุธยาตอนต้น มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 พระปรางค์ 3
ยอดนี้มีผู้สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายน พระปรางค์องค์กลางประดิษฐาน
พระพุทธรูปนาคปรก องค์ขวาบรรจุพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร องค์ซ้ายบรรจุรูปนางปรัชญา
ปรมิตา เป็นศักดิ์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปรางค์ 3 ยอดนี้ได้รับการบูรณะในสมัย
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2269

ศาลพระกาฬ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ศาลสูง" บูรณะครั้งหลังสุดเมื่อ พ.ศ.
2496 สร้างขึ้นบนฐานเดิมซึ่งเคยบูรณาการในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภายใน
ประดิษฐานพระพุทธรูป 4 กร เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะคนใน
จังหวัดลพบุรีเรียกกันว่า "ศาลพระกาฬ" เรื่องรามเกียรติ์ของไทยซึ่งตรงกับเรื่องรามายณะ
ของอินเดียอย่างว่า พระนารายณ์เมื่ออวตารลงมาเป็นพระรามเพื่อปราบยักษ์ซึ่งเป็นฝ่ายอธรรม
เมื่อชนะศึกรบกับยักษ์แล้ว ทรงบอกกับหนุมานทหารใหญ่ว่า ถ้าพระองค์แผลงศรไปตก ณ ที่ใด
ขอให้ท่านและบรรดาพลพรรคทหารทั้งมวล จงไปอยู่ ณ ที่แห่งนั้น ศรของพระรามมาตกยัง
ลพบุรีที่ศาลพระกาฬ จึงเป็นที่อยู่ของบรรดาลิงใหญ่ทั้งหลาย โดยยึดเอาศาลพระกาฬเป็นที่
อาศัยมาจนทุกวันนี้ คำว่า "ลพ" แปลว่า พญาวานร "บุรี" แปลว่า เมือง รวมแล้วแปลว่า
เมืองอันเป็นที่อยู่ของลิง²⁰

²⁰ การสำรวจร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่ลพบุรี ครั้งเดียวกัน.

โบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์

โบราณศิลปวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์ในสมัยลพบุรีนั้น เป็นแบบศิลปแบบบาปวน นครวัดและบาเยน เคียรเทวรูปแบบบาปวนนั้นเหลือให้เห็นไค่น้อย ส่วนใหญ่จะหักหายไปแทบทั้งหมด จะคงเหลือให้เห็นไค้คือ ศิลปแบบนครวัดและบาเยนเป็นส่วนใหญ่ ที่จะนำมาถวายเป็นส่วนหนึ่งของศิลปลพบุรีอิทธิพลเขมร ไค้แก่ศิลปโบราณวัตถุดังต่อไปนี้

เทวรูปพระกาฬ (ศิวอวตาร) อยู่ในเทวาลัยศาลพระกาฬ ที่ตำบลท่าหิน เป็นเทวรูปยืนท่าสมถั่งค์ พระกาฬนั้นหมายถึงการกำหนดเวลาของความหายนะ อันหมายถึงความตาย จึงถือเป็นอวตารหนึ่งของเทพเจ้าพระศิวะ จินตนาการของคนสมัยหลังสร้างขึ้นเตือนความทรงจำว่า เทพเจ้าพระศิวะจะลงโทษถึงความตายเมื่อทรงพิโรธ เพราะพระศิวะเป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลก เป็นเทพผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

เทวรูปพระพนัสบดี จำหลักเป็นรูปปั้นที่แปลกออกไป พระพนัสบดีมีรูปร่างคล้ายหน้าวัว มีเขาแหลมทั้ง 2 งอกที่เหนือศีรษะงอนโค้งประกอด้วยใบหูอยู่ข้างล่าง ปากเหมือนนก ปีกเหมือนนก พระพนัสบดีนี้จัดเป็นสัตว์พาหนะของเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิฮินดู คือมีปากเป็นครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ มีเขาเป็นโค เป็นพาหนะของพระอิศวร มีปีกเป็นหงส์พาหนะของพระพรหม รูปพระพนัสบดีนี้ยังมีจำหลักรูปปั้นเหมือนกันที่นครปฐมอีกด้วย เป็นเทวรูปอิทธิพลศาสนาพราหมณ์

เทวรูปพระหริหระ เป็นรูปเทพเจ้าที่มีพระอิศวรและพระนารายณ์อยู่ในหน้าเดียวกัน ในเขมรหมายถึงผู้ที่เคารพทั้งพระนารายณ์และพระอิศวร จึงสร้างเทวรูปนี้เป็นสัญลักษณ์ของการบูชาพระอิศวรและพระนารายณ์ และในเทวรูปเคารพนี้จึงหมายถึงทั้ง 2 ลัทธิด้วย หมายถึงลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย ซึ่งจะสังเกตว่าเป็นพระหริหระได้ ให้สังเกตส่วนใหญ่ของศีรษะเทวรูป ชีกหนึ่งจะเป็นสัญลักษณ์ของพระอิศวร อีกชีกหนึ่งจะเป็นสัญลักษณ์ของพระนารายณ์

เทวรูปพระพรหม เป็นลักษณะรูปปั้นมีหน้าหันออก 4 ทิศ มือทรงถือรูปจักร, สังข์ ฑา และวงแหวน ใช้เป็นอาวุธประจำกาย เป็นเทพเจ้าดูแลรักษาโลก

เทวรูปพระนารายณ์ เป็นรูปปั้นนารายณ์หรือพระวิษณุองค์เดียวกัน เป็นเทพเจ้าประจำทิศเหนือ พระนารายณ์หากมีพาหนะจะทรงครุฑเป็นหลัก ส่วนใหญ่พระนารายณ์ที่เป็นรูปปั้นหินทราย จะชำรุดเสียหายมากเพราะอายุยาวนาน จะเห็นเครื่องทรงประกอบ ถ้ามีใบหน้าจะสังเกตง่ายขึ้น พระนารายณ์ไม่มีเสี้ยวพระจันทร์เหนือศีรษะ หน้าผาก หรือมีตาที่สาม หรือพระธยานิพุทธที่ตำแหน่งเดียวกัน และโครงสร้างต้องเป็นเพศชาย สมัยลพบุรีมีเทวรูปนารายณ์สวมหมวกแขกสวมอยู่ด้วย คล้ายพระนารายณ์ที่เมืองศรีวิชัยปุระ (ที่ปราจีนบุรี) และเหมือนพระนารายณ์สวมหมวกแขกที่จังหวัดพิษณุโลก ภาคใต้ของไทย แต่เป็นศิลปะแบบศรีวิชัย พระนารายณ์เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ จึงเป็นอิทธิพลศาสนาพราหมณ์สมัยลพบุรี

เทวรูปไทรเทพอุมา คงคาปฐิศวร ชำรุดเบื้องพระเศียรทั้งหมดทุกพระองค์ คงอยู่ในตำแหน่งใกล้เคียงกัน เป็นเทวรูปพระอุมาซึ่งเป็นชายาพระอิศวรหนึ่งรูป รูปพระอิศวรสถิตย์อยู่กึ่งกลางและรูปเจ้าแม่พระคงคาชายาพระอิศวรอยู่เบื้องซ้ายพระหัตถ์อีกหนึ่งรูป ทำให้รูปปั้นนี้มีชื่อว่า พระอุมา คงคาปฐิศวร รูปเคารพเหล่านี้ประดิษฐานอยู่ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไทรบุรี และเป็นพยานสำคัญว่าเมืองลพบุรีหรือละโว้ในอดีต นับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกายของลัทธิศาสนาพราหมณ์

เทวรูปพระศิวะยืน เป็นเทพชั้นสูงสุดคือพระอิศวร นั่นเอง สังเกตได้จาก 3 อย่างคือ อาจมีพระอุมา ประทับอยู่เคียงข้าง อาจมีรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวประทับอยู่ที่หน้าผาก หรืออาจมีตาที่สามที่หน้าผาก เป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลกและทำลายโลก ส่วนใหญ่เทวรูปเหล่านี้สลักจากหินทราย หากเป็นพระศิวะเพียงพระองค์เดียว แสดงว่าเป็นศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นส่วนหนึ่งของโบราณศิลปวัตถุในสมัยลพบุรี ส่วนที่มีคนนำมากล่าวไว้คือ รูปปั้นหินทรายที่มีทั้งร่างของรูปคล้ายทวารบาลบาง นางอปสร ซึ่งเป็นเทวรูปหินทรายสมัยเขมรมีอิทธิพลที่ลพบุรีและคงเหลือไว้เป็นหลักฐานที่สลักหักพังไว้ใหญ่ และเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกายเคยเจริญรุ่งเรือง ณ ที่แห่งนี้นมาก่อน²¹

²¹ การสำรวจร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่ลพบุรี ครึ่งเดียวกัน.

สถานที่พบจารึกบางส่วน

พระพุทธรูปประทับยืนตรง ที่สำคัญคือจารึกภาษาสันสกฤต และเป็นภาษาท้องถิ่น พบในกำแพงชั้นนอกของวัดมหาธาตุที่ไต่เนินดินเล็ก ๆ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยบ้านอินทวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2467 สลักจากหินปูนสีเทาแก่ มีจารึกสันสกฤตที่ฐานพระพุทธรูป 2 ชั้น ทำให้ทราบความเป็นมาของจังหวัดลพบุรีในบางส่วนได้ มีคำแปลโดยย่อว่า "...นายก อารุชวะ เป็นอธิบดีแห่งชาวเมือง ตังครุ และเป็นโอรสของราชาสามพุกะ ได้สร้างรูปพระมุนีองค์นี้"

ศิลาจารึกเสารูปแปดเหลี่ยมที่ศาลสูง พระยาโบราณราชธานินทร์เป็นผู้พบศิลาจารึกแห่งนี้ใกล้ศาลพระกาฬที่เรียกกันว่าศาลสูง ลพบุรี ต่อมาได้ย้ายไปเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครศรีอยุธยา และสุดท้ายได้ย้ายมาเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จารึกเป็นภาษามอญโบราณที่ยากแก่การแปลอย่างยิ่ง นับว่าเป็นภาษามอญท้องถิ่นที่เหลือน้อย แต่ทำให้ทราบว่า ณ เมืองลพบุรีแห่งนี้ มีชาวมอญทวารวดีดั้งเดิมอาศัยอยู่ จึงมีจารึกนี้ขึ้นมา ยังสันนิษฐานต่อไปอีกว่า พระนางจามเทวีธิดาพระยาละโว้ คงต้องเป็นชาวมอญด้วย²²

พระพุทธรูปปางประทับยืนที่วัดข่อย วัดนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านเช่า ทางทิศตะวันตก-เฉียงเหนือของจังหวัดลพบุรี ปัจจุบันพระพุทธรูปองค์นี้ได้อพยพมาประดิษฐานในระเบียงคานใต้วัดเบญจมบพิตรแล้ว พระพุทธรูปองค์นี้สลักจากหินทรายสีเทาแก่ ลักษณะแสดงถึงฝีมือสกุลช่างชาวทวารวดี เป็นพระพุทธรูปประทับยืนบนฐานศิลาจำหลักเป็นบัวคว่ำบัวหงาย พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างหักหายไปหมดแล้ว แต่ของเดิมคงแสดงปางประทานเทศนาทั้ง 2 ข้าง ที่ฐานพระพุทธรูปยังคงมีจารึกสั้น ๆ เพียงบรรทัดเดียว ซึ่งยังคงมีอักษรเพียง 10 ตัวท้ายเป็นตัวอักษรที่มีเครื่องหมายประคัมข้างบนและใช้ขีดเป็นเส้นใหญ่ ๆ ดังตรง คล้ายกับตัวอักษรในจารึกประเทศกัมพูชาในรุ่นแรก²³

²² ประชุมศิลาจารึกของจังหวัดลพบุรี นับแต่จารึกหลักที่ 16 ถึง 21, หน้า 5-12.

²³ การสำรวจร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่ลพบุรี ครั้งเดียวกัน.

ร่องรอยศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรสุโขทัย

1. ราชอาณาจักรสุโขทัยก่อนราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์

ในเอเชียอาคเนย์ก่อน พ.ศ. 1800 ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ประชาชาติไทยได้อพยพจากดินแดนตอนเหนือ ซึ่งแผ่นดินตอนนี้เป็นที่อยู่ของละว้าและมอญ ซึ่งเขมรแผ่อำนาจเข้ามาปกครอง กษัตริย์เขมรได้ทรงตั้งอุปราชไว้ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) ในจดหมายเหตุจีนเรียกว่า หลอฮู ซึ่งต่อจากปากน้ำโพไปถึงทุ่งยั้ง มีข้าหลวงปกครองที่สุโขทัย เรียกว่า "อาณาเขตสยาม" หรือ เข็ม เหนือทุ่งยั้งมีคนไทยอพยพไปตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองเล็กบ้างใหญ่บ้าง หลายสิบเมืองเรียกว่าเขตลานนา ในลานนาบางเมืองไม่ได้อยู่ในอำนาจของขอม เช่นทริภุญชัยและเขลางค์ ยังมีพวกมอญปกครองอยู่ ต่อมาเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้นำพลเข้ายึดโดยไม่ต้องรบ เมื่อ พ.ศ. 1824 ต่อจากนั้นไทยก็ปกครองกันเอง โดยถือการปกครองตามจารีตประเพณีเดิมของคน ที่เคยปฏิบัติกันมาแต่โบราณ²⁴ เมืองสุโขทัยก็ตกอยู่ในอำนาจของขอมด้วยลักษณะการปกครองของขอมในสยามและละโว้ ใช้ระบบส่งอาญาสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดิน กล่าวคือพระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาด เหนือประชาชนพลเมือง นอกจากนี้เขมรยังรับแบบอย่างลัทธิการปกครองแบบอินเดียมาใช้ โดยสมมติว่าพระมหากษัตริย์ คือพระอิศวรหรือพระนารายณ์แบ่งภาคมาเกิดในโลก ประชาชนพลเมืองต้องให้ความเคารพสักการะพระมหากษัตริย์ ดุลเทพที่สถิตย์อยู่บนสวรรค์ ลัทธิของเขมรจึงเป็นการปกครองแบบนายกับบ่าวหรือเจ้ากับทาส ซึ่งผิดกับนิสัยเดิมของคนไทย ที่รักอิสระเสรี จึงต้องมีการต่อสู้กันเสมอกับผู้ปกครองเขมร²⁵ ในรัชกาลของพระร่วงอรุณราชได้ทรงกู้อิสระภาพจากขอมได้ ในราว

²⁴ ศรี อมาตยกุล, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย บทที่ 2 วิธีการปกครอง แดงงานประวัติศาสตร์," เอกสารโบราณคดี, ปีที่ 3, เล่มที่ 3 (กันยายน 2512), หน้า 27. อ้างโดย สมชาย พุ่มสอาด, "พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราค," วารสารวัฒนธรรมไทย, ปีที่ 14, ฉบับที่ 11 (มีนาคม 2518), หน้า 21.

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.1560 ขอมที่เมืองอุโมงคารวาได้ปกครองดินแดนไทย ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำยมตลอดจนเมือง นาคปุระ (เชียงใหม่) เมื่อ พ.ศ.1430 แว่นแคว้นเปลี่ยนเป็นเมืองขึ้นของขอมอยู่ราว 90 ปี เมื่อพระร่วงอรุณราชทรงพระชรา เสด็จสร้างน้ำที่แก่งหลวงเมือง (แก่งหลวง) ก็อันตรธาน หายไป ประมาณว่าพระองค์สวรรคต พ.ศ.1595²⁶ เหตุการณ์ตอนนี้องค์ศรีสัชนาลัยได้ เลื่อนอำนาจลง จนเป็นเมืองขึ้นของเขมร ราว พ.ศ.1659²⁷

ส่วนทางเมืองสุโขทัย ราชวงศ์กษัตริย์มิได้ขาดสายลง ขุนนางจึงประชุมกัน อันเชิญพระร่วงซึ่งขณะนั้นบวชที่วัดหนึ่งในเมืองสุโขทัย พระร่วงก่อนบวชมีชื่อว่า "ร่วง" เป็น บุตรของนายคงเครา นางทองส่วย อยู่ที่เมืองละโว้ ได้หนีเขมรขึ้นมาบวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่ สุโขทัย ขุนนางจึงเชิญพระร่วงขึ้นเป็นกษัตริย์ เมื่อ พ.ศ.1690

²⁶หนังสือพงศาวดารโยนกของ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) หน้า 60. บรรทัดที่ 19 ว่าแก่งหลวงอยู่เหนือแก่งสัก ในลำนํ้ายม หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 6 หน้า 151 ทรงเชื่อว่าพระร่วงจมน้ำที่แก่งกลางเมืองเป็นความจริง เพราะฉะนั้นพระร่วงจมน้ำ จึงเป็นคนละพระองค์กับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งเป็น เหตุการณ์ก่อนพ่อขุนรามคำแหงนานตั้ง 200 ปี ส่วนเรื่องประวัติชนชาติไทย ตามทัศนคติของ นักปราชญ์ของศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ในแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ปีที่ 6 เล่มที่ 1 เดือนมกราคม 2515 หน้า 5 ว่า "มีนิยายกล่าวว่าพระร่วงได้ หายไปในแก่งของแม่น้ำหน้าเมืองศรีสัชนาลัยหรือสวรรคโลก แต่เราไม่อาจกล่าวได้ว่านิยาย เรื่องนี้เป็นความจริงหรือเกี่ยวข้องกับพ่อขุนรามคำแหง หรือกับกษัตริย์องค์อื่นในราชวงศ์ สุโขทัย" อ้างถึงใน สมชาย พุ่มสะอาด, "พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด," วารสารวัฒนธรรมไทย, ปีที่ 14 ฉบับที่ 11 (มีนาคม 2518), หน้า 22.

²⁷พระเจ้าพรหมมหาราช แห่งอาณาจักรโยนก เชียงแสน สวรรคตใน พ.ศ.1659 แว่นแคว้นชะเลียง ซึ่งทศโทรมอยู่แล้ว ก็หมดที่พึ่งจึงน่าจะตกเป็นเมืองขึ้นของเขมร ใน รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 3 (ปทุมสุริยวงศ์) ใน พ.ศ.1659 นั้นเอง. อ้างถึง สมชาย พุ่มสะอาด, "พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด," หน้า 21.

2. ราชอาณาจักรสุโขทัยสมัยราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์

นามว่า "พระยาศรีจันทร์" แต่ในหนังสือนี้จะเรียกว่า พระร่วงสุโขทัย ตามหนังสือพงศาวดารเหนือ พระร่วงได้เป็นใหญ่ในแคว้นชะเลียง ที่สุโขทัยแทนเมืองศรีสัชชนาลัย เพื่อเตรียมการกู้อิสระภาพจากเขมร จึงทรงเอาางาช้างเผือก งาคำ และพระรูปพระร่วง-อรุณราชไว้เพื่อสักการบูชา การกระทำครั้งนี้เพื่อเป็นการปลุกขวัญพลเมืองให้มีความกล้าหาญพร้อมเพรียงกัน แล้วจึงทำการกู้อิสระภาพและให้ได้ชัยชนะเขมรในรัชกาลของพระองค์²⁸

ไทยกู้อิสระภาพได้จากเขมรครั้งนั้น ในสมัยพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์หรือพันธุ-สุริยวงศ์ กษัตริย์เขมรพระองค์นี้ได้สร้างนครวัด บิณฑุประวัตินครต่างประเทศ "ได้สอบสวนลงความเห็น ว่า กษัตริย์ที่สร้างนครวัดคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (เสวยราชย์ พ.ศ. 1656-1695)..."²⁹ พระร่วงสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 1792 หลังจากนั้นมาเมืองสุโขทัยก็ต้องกลับไปเป็นเมืองขึ้นของเขมรอีก ไทยมีพ่อขุนศรีนาวนาคบิดาของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราดให้เป็นเจ้าเมืองสุโขทัยแทน แต่อยู่ภายใต้การดูแลของขอมสมาดโศลุลำพอง ข้าหลวงเขมรซึ่งกล่าวไว้ในจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ 2) จากหลักฐานแสดงว่า พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดเป็นลูกพ่อขุนศรีนาวนาค ได้ร่วมกับพ่อขุนบางกลางหาว (ขุนบางกลางท่าว) เจ้าเมืองบางยาง ยกทัพมาตีสุโขทัย พ่อขุนบางกลางหาวได้ตีศรีสัชชนาลัยก่อน พ่อขุนผาเมืองเข้าตี

²⁸หนังสือพงศาวดารกัมพูชา หน้า 73 บรรทัด 18 ว่า "เอาเกิดแก่วันนี้เป็นต้นไปอย่าให้เมืองไทยเป็นส่วยปลาสลิดแห้ง และน้ำบัวค่อไปอีกเลย" นี่ต้องสันนิษฐานว่าไทยมีการรบพุ่งกับเขมร จนเขมรเห็นฝีมือแล้ว มิฉะนั้นเขมรจะกรุณาไทยได้อย่างไร อ้างถึง สมชาย พุ่มสะอาด, "พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด," หน้า 21.

²⁹ก่อนนี้แคว้นเหนือ-ใต้ต้องเป็นเมืองขึ้นของเขมรด้วยกันสองแคว้น ดู พระบริหาร เทพธานี, ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1 (พระนคร : ประจักษ์วิทยา, 2511), หน้า 381-389. อ้างถึง สมชาย พุ่มสะอาด, เรื่องเดิม, หน้า 21.

สุโขทัยได้ แต่ยกพลออกมาเชื้อเชิญให้พ่อขุนบางกลางหาวเข้าเมืองสุโขทัยและจัดพิธีอภิเษก พ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยชื่อว่า "ศรีอินทราทิตย์" จากนั้นก็ยกทัพกลับเมืองราช พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ก็ครองกรุงสุโขทัย และมารู้จักกันในนาม "ราชวงศ์พระร่วง" อย่างไรก็ตามนักประวัติศาสตร์ เชื่อกันว่าดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างอันเป็นที่ตั้งของเมืองละโว้และสุพรรณภูมินั้น ต่างตกอยู่ในอำนาจทางการเมืองของกัมพูชา และได้เสื่อมลงสิ้นเชิงในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724-1761)

ที่จริงชุมชนสุโขทัยได้เริ่มมาแล้วก่อนหน้านี้ หมายถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำยม ซึ่งมีเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัยเป็นศูนย์กลางที่สำคัญ การเข้ายึดครองของพ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาวเป็นเพียงการเปลี่ยนอำนาจการควบคุมบริเวณแถบนี้ จากกำลังภายนอกถือว่าเป็นอันตราย มิใช่กำลังภายในของสุโขทัยเอง หลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏว่าเมืองทั้ง 2 มีร่องรอยของศิลปกรรม ก่อนช่วงเวลาราชวงศ์พระร่วงตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 2 เช่น วัดพระพายหลวง ศาลาผาแดง วัดศรีชุม วัดบรมธาตุเมืองเซียง ซึ่งจะเลือกมากล่าวต่อไป

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น เนื่องจากหลักฐานทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ปรากฏอิทธิพลขอมอยู่มาก หลักฐานที่ปรากฏชัดแจ้งว่าสมัยพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.1822-1841) จึงได้รับเอาพุทธศาสนาหินยานลัทธิลังกาวงศ์ จากเมืองนครศรีธรรมราช ตามจารึกหลักที่ 1 แต่อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ที่กษัตริย์ขอมบางองค์นับถือ และอิทธิพลด้านการปกครองในสุโขทัยจึงปรากฏ หลักฐานทางศาสนาพราหมณ์ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ศาสนาพราหมณ์เข้าสู่อาณาจักรสุโขทัย

ตามที่โบราณศิลปวัตถุและสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่ได้รับรูปแบบจากเขมรล้วนได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ อาจจะได้รับทางตรงหรือผ่านทางลพบุรีหรือศรีเทพ ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการปกครองของเขมร ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และป่าสัก อิทธิพลของเขมรจะเปลี่ยนแปลงทางด้านศิลปเท่านั้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือโบราณวัตถุที่รับอิทธิพลขอมจะมีลักษณะพิเศษของตัวเอง ที่ต่างไปจากศิลปอื่น ๆ เนื่องจากเมืองต่าง ๆ ในภาคกลางตอนเหนือถึงภาคเหนือ เคยได้รับวัฒนธรรมของพม่าและมอญมาก่อน ศิลปลพบุรีที่เกิดขึ้นนั้น จึงสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมทั้ง 2 เป็นอย่างดี การที่วัฒนธรรมพราหมณ์ฮินดู

และพุทธมหายาน เข้ามาเจริญอย่างมากภายในเวลาอันรวดเร็ว นั้น ลัทธิพราหมณ์ฮินดูเป็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ จากภายนอกที่เผยแพร่เข้ามาภายหลัง

เนื่องจากหลักฐานต่าง ๆ เช่น ศิลจารึก ตำนาน พงศาวดาร จดหมายเหตุได้เป็นข้อมูลให้เห็นว่าอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์เข้ามาเมื่ออำนาจตั้งแต่ในดินแดนของกัมพูชามาถึงภาคกลางตอนเหนือเป็นส่วนมาก สำหรับอิทธิพลเขมรที่เข้ามาปรากฏในภาคกลางทั้งบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็มี แต่น้อยกว่าทางเหนือ เพราะเทวาลัยและปราสาทขอมน้อย ปรากฏที่ลพบุรีแล้ว ก็ยังมาปรากฏที่อยุธยา ราชบุรี กาญจนบุรี และที่เพชรบุรีอีกด้วย

ในการที่เขมรเข้ามาเมื่ออำนาจในอาณาจักรลพบุรีได้สร้างถนนเชื่อมกับเมืองยโสธรปุระ โดยผ่านเข้ามาทางช่องเขาโคราช เข้ามาสู่ละโว้สายหนึ่ง อีกสายหนึ่งอาศัยเส้นทางตามลำน้ำป่าสัก เชื่อมเข้ากับลพบุรี เมื่อพิจารณาจากอิทธิพลขอมอยู่ในเมืองศรีเทพ ซึ่งตั้งอยู่ในลุ่มน้ำป่าสัก ไม่ไกลจากละโว้มากนัก จึงมีเส้นทางติดต่อกันไม่ยาก³⁰ ข้อสันนิษฐานพระพุทธรูปศิลาที่มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 1-19 สันนิษฐานว่าอาจจะนำมาจากโบราณสถานในเขตเมืองศรีเทพเก่า

โบราณสถานเนื่องในศาสนาพราหมณ์

ที่สุโขทัยโบราณสถานในระยะต่อมา โบราณสถานเหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมร โดยผ่านมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เข้าสู่เมืองศรีเทพและลพบุรี แล้วส่งอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ไปยังดินแดนภาคกลางตอนเหนือ ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะนี้จากทางการเมือง หรือทางศาสนาและอาจเป็นไปได้ทั้ง 2 ทาง แต่ในขณะเดียวกัน โบราณสถานที่สำคัญที่พบได้แก่ พระปรางค์ที่วัดศรีสวาย ซึ่งมีลักษณะของสถาปัตยกรรมเป็นรูปปรางค์ 3 ยอด เหมือนกับที่ลพบุรี วัดศรีสวาย สุโขทัยมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบมีการก่อสร้างเพิ่มเติมหลายครั้ง³¹ พบรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ การสำรวจโบราณสถานแห่งนี้ไม่ปรากฏร่องรอยว่ามีการ

³⁰ ศรีศักร วัลลิโภคม, ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2524), หน้า 51.

³¹ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวเมืองสุโขทัย (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2497), หน้า 47-49.

คัดแปลงเป็นพุทธสถานเลย แสดงอย่างชัดแจ้งว่า ศาสนาพราหมณ์เคยมีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง ณ ^{สี่}ที่นี้

ปรากฏ 3 ยอด ที่วัดพระพายหลวง ตั้งอยู่นอกเมืองสุโขทัยออกไป หมายถึงพนักงำแพงเมือง มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับพระปรากฏที่วัดศรีสวาย คือทำเป็นรูปปรากฏ 3 ยอด เป็นลัทธิไศวนิกาย แต่พระปรากฏที่วัดพระพายหลวงมีขนาดใหญ่กว่าที่วัดศรีสวาย ภายในองค์พระปรากฏใหญ่องค์กลางประดิษฐานศิวลึงค์ มีฐานโยนรองรับองค์ประธาน ศิวลึงค์นี้เป็นสัญลักษณ์แทนพระอิศวรซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดในลัทธิไศวนิกาย เป็นที่น่าเสียดายปัจจุบัน ศิวลึงค์ได้สูญหายไปเสียแล้ว

โบราณสถานที่มีชื่อ ศาลตาผาแดง เป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดสุโขทัย ศาลเทพารักษ์แห่งนี้อยู่ทางทิศเหนือของวัดตะกวนห่างประมาณ 100 เมตร ก่อด้วยศิลาและยกพื้นสูง ด้านหน้าและด้านหลังมีมุขยื่นออกมา มุขด้านหน้าเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร ส่วนมุขด้านหลังประดิษฐานเทวรูปพระนารายณ์ เป็นศาลเทพารักษ์ที่รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ และเป็นศิลปขอมที่อยู่เหนือสุดเพียงศาลเดียว

เทวาลัยมหาเกษตร เป็นโบราณสถานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ลักษณะฐานเป็นรูปจัตุรัส ตัวเรือนเทวาลัยประกอบด้วยเสานาคค้ำหลังเหลี่ยมจัตุรัส ขนาดใหญ่ 8 ต้น รูปอาคารเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่สัมพันธ์กับฐานรับพื้นอาคารทั้งหมด อันมีบันไดทางขึ้นลง 7 ขั้น พระมหาธรรมราชาลิไทโปรดให้สร้างขึ้นไว้เป็นที่ประทับเทวรูปพระนารายณ์ประติมากรรมสำริด ในท่ามกลางวัตรฤๅณิกายเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่า การวิปัสณากรรมสำหรับภิกษุในวัตรฤๅณิกาย มีความศักดิ์สิทธิ์ด้วยอำนาจทางจิต ไม่แพ้พราหมณ์ที่ทำหน้าที่เป็นทูตสวรรค์ และหลักธรรมทั้ง 2 ศาสนา ไม่เป็นปรปักษ์ต่อกัน เทวาลัยมหาเกษตร ยังนับเป็นต้นแบบของฐานสถูปปรากฏและเจดีย์สถานในพระพุทธศาสนาด้วย ในเรื่องของความสมคูลย์

โบราณสถานปรากฏ 3 ยอดวัดศรีสวาย เป็นพระปรากฏที่รับอิทธิพลปรากฏสามยอดที่ลพบุรี แสดงให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์จากลพบุรีได้เคลื่อนย้ายไปยังสุโขทัย ครั้นเมื่อเป็นราชธานีของไทย ประมาณ พ.ศ.1800 รูปแบบของพระปรากฏไม่เปลี่ยนแปลงจากปรากฏสามยอดที่ลพบุรีมากนัก จึงเป็นศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย แต่เดิมเชื่อกันว่า ณ ที่นี้เป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ที่มีรูปโรหิตพำนักร เพื่อกระทำพิธีทางศาสนาพราหมณ์เหมือน

เทวาลัยที่กรุงเทพมหานคร แต่ภายหลังได้รับการก่อสร้างเพิ่มเติม เพื่อคัดแปลงให้เป็นวัดใน
นิกายหินยาน ตามความเชื่อถือของคนสมัยหลัง

โบราณสถานเจดีย์ช้างล้อม สุโขทัยมีพระเจดีย์ช้างล้อมซึ่งเป็นอิทธิพลของศาสนา
พราหมณ์ เพราะว่าได้นำเอาสัตว์ในนิยายอวทานของศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับ สัตว์
เหล่านั้นจะเป็นกลุ่มที่มี ช้าง ม้า โค สิงห์ ห่าน (หงส์) อิทธิพลเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของ
ศาสนาพราหมณ์ที่อาณาจักรฟูนันของเขมร

โบราณศิลปวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์

ครุฑแบก เป็นประติมากรรมปูนปั้น ใช้ประดับฐานเจดีย์หรือพระปรารักษ์ สุโขทัย
ถ่ายทอดแบบอย่างศิลปะนี้ให้กับอยุธยาโดยตรง ที่ฐานสถูปวัดราชบูรณะ อันเป็นสถูปปรารักษ์
อิทธิพลเขมร ครุฑแบกเป็นสัตว์ในนิยายอวทาน จึงเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

มกรคายนาค 3 เศียร เป็นศิลปสถาปัตยกรรมประกอบตามหน้าบันข้าง เป็นรูป-
ปั้นลอยตัวบ้าง จินตนาการของศาสนาพราหมณ์ที่มกรคายนาคมีเศียร 3 เศียรนี้ ถือว่าเป็น
สัตว์ในนิยายอวทานที่อุมชูเกื้อกูลกัน เปรียบได้กับว่าความมีอำนาจ เป็นผู้ใหญ่ให้ความปราณี
เกื้อกูลผู้น้อย เช่นดั่งมกรผู้มีอำนาจมากกว่า คายนาค 3 เศียร ออกมาให้เป็นอิสระ เป็น
ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์ให้ตีความกับจินตภาพเล่าเรื่อง

ประติมากรรมปูนปั้นเทวดา 3 องค์ทำวันทา ประดิษฐานมณฑป พระสี่รอยาบ
ในวัดพระพายหลวง เทวดาจัดเป็นเทพชั้นรองลงมาต้องเคารพเทพชั้นสูงกว่า เช่นพระอินทร์
พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวรฯ เป็นต้น ให้ปรัชญาธรรมพราหมณ์ว่า เป็นผู้น้อยควรนอบ-
น้อมผู้ใหญ่ จัดเป็นคติธรรมของโลกมนุษย์

มกรสังคโลก เป็นประติมากรรมดินเผาทั้งเผาเคลือบเครื่องปั้น ดินเผาสุโขทัย
(เตาเขาน้อย, เตาทุเรียง) เพื่อใช้เป็นศิลปสถาปัตยกรรมประดับหลังคาโบสถ์หรือวิหาร ศาลาฯ
เป็นต้น มกรสังคโลกจัดเป็นต้นแบบของนาคประดับหลังคาอาคารปูชนียสถานตามโบสถ์ วิหาร
ศาลาไทยฯ เป็นต้น

งานสังคโลก เป็นภาชนะดินเผาเคลือบ มีเตาเผาอยู่นอกเมืองสุโขทัยด้านทิศเหนือ ใช้ประดับหน้าบันโบสถ์ วิหารฯ ของไทย ใช้เป็นเครื่องอุปโภคในครัวเรือน ยังใช้เป็นสินค้าส่งไปขายแถบเอเชียอาคเนย์ เป็นเครื่องหมายแสดงวัฒนธรรมสุโขทัยด้วย

รูปปูนปั้นเทวรูปและสัตว์พาหนะของเทพ อยู่ทั่ววัดเจดีย์สี่ห้อง แสดงว่าวัดนี้มีอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ปรากฏอยู่ เป็นความผูกพันกับศาสนาพุทธว่าพราหมณ์กับพุทธอยู่รวมกันได้โดยสันติสุข

ประติมากรรมปูนปั้นรูปเทวดาวิฆเนศวร เป็นทั้งแบบอย่างและมีความหมายเช่นเดียวกับเทวดา 3 องค์ที่มณฑปสี่ริยาบพ ผิดกันที่แสดงว่าวัยยังน้อยกว่าที่มณฑปสี่ริยาบพเท่า นั้น เป็นการเน้นให้เห็นชัดว่าเด็กควรเคารพผู้ใหญ่

ประติมากรรมหน้ากาลปูนปั้น เป็นลวดลายปูนปั้น ประดับซุ้มเจดีย์ ณ ที่สุโขทัย ถ้ามองมกรบาง หน้ากาลบาง ศิลปะเหล่านี้มีต้นแบบจากอินเดีย กระจายไปยังศรีลังกา ชวา สุมาตรา เขมร และเข้าไทยทางลพบุรีก่อน จึงถึงสุโขทัยและสุดท้ายที่อยุธยา เป็นสัตว์ในนิยายอวตาร จึงเป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์

ประติมากรรมเทวสตรี พบที่ศาลผ้าแดงสุโขทัย เป็นศิลปลพบุรีซึ่งสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 18 แสดงว่าอิทธิพลศาสนาพราหมณ์จากลพบุรี เข้าไปเผยแพร่ที่สุโขทัย เช่นเดียวกับการเดินทางของพราหมณ์บุโรหิตเดินทางจากลพบุรีไปเจริญทางศาสนาที่สุโขทัย จึงมีหลักฐานนี้เกิดขึ้น เทวสตรี เป็นอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ในลัทธิศักตินิยม

ประติมากรรมสำริดพระนารายณ์ ประดิษฐานอยู่ที่เทวาลัยมหาเกษตรมรกอน เทวรูปพระนารายณ์องค์นี้ น่าจะได้รับการดัดแปลงให้สอดคล้องกับพุทธศาสนาแล้ว ทั้งพระพักตร์ เรือนพระวรกาย ท่ายืนสมถะ อ่อนช้อย ราวกับรูปเคารพในพุทธศาสนา

ทั้งโบราณสถานและศิลปวัตถุ อยู่ในศาสนาพราหมณ์ที่สุโขทัยนี้ต่างก็ให้อิทธิพลตรงถึงอยุธยา บางก็ไปจากลพบุรีถึงอยุธยา ล้วนเป็นอิทธิพลเขมรทั้งสิ้น เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า มีอาณาจักรหรือเมืองเกิดขึ้นใหม่ที่ไหนต้องมีบุโรหิตพราหมณ์ไปถึงที่นั่น และเมื่ออยุธยาเป็นอาณาจักรเอกราช พระเจ้าอู่ทองสถาปนาเป็นเมืองใหม่ พราหมณ์จากสุโขทัยก็เคลื่อนย้ายไปที่นั่น และที่ชัดเจนมากที่สุดคือพราหมณ์ถือว่าตนเป็นทนต์สวรงค์ จึงนำเอาลัทธิเทวราชหรือ

เทวสิทธิเข้ามาปรับระบบการปกครองให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจเด็ดขาดโดยไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ในสมัยอยุธยาเคยเรียกว่า การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช จนเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าอย่างยับเยิน เมื่อ พ.ศ.2310 พราหมณ์ก็ขยายอำนาจตามมาที่ธนบุรี และกรุงเทพมหานครตามลำดับ ศาสนาพราหมณ์จึงเป็นอมตะจนถึงปัจจุบัน

การนับถือศาสนาสมัยสุโขทัย

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ประชาชนสุโขทัยมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ส่วนหนึ่ง ศาสนาพุทธอีกส่วนหนึ่ง แต่ทั้งสองศาสนาก็มีความประนีประนอมเข้าหากัน ประชาชนทั่วหน้าจึงมีความสงบสุข การปกครองจากกษัตริย์เหมือนพ่อปกครองลูก สมัยพ่อขุนรามคำแหงมีระฆังให้ตีเพื่อร้องทุกข์ ศาสนาทั้งสองจึงเป็นเสมือนพี่น้อง ชาวสุโขทัยจึงเป็นสุขทั่วหน้า

อาชีพด้านเกษตรกรรม ถือเป็นอาชีพหลัก อีกทั้งในสมัยสุโขทัยพื้นดินดี

การรวมอาณาจักรอยุธยาและสุโขทัย

ภายหลังจากพระยาไสลือไทยสวรรคตในปี พ.ศ.1962 ทางสุโขทัยก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิทธิการสืบราชสมบัติ สมเด็จพระนครินทราธิราชทรงสถาปนาพระยาบาลครองอาณาจักรสุโขทัย ให้ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุริยวงศ์บรมปาลมหาธรรมราชาธิราช การที่อยุธยายื่นมือเข้ามาสถาปนากษัตริย์สุโขทัยแสดงให้เห็นว่าทางฝ่ายอยุธยาได้เข้ามามีบทบาทในการปกครองสุโขทัยโดยปริยาย จนกระทั่ง พ.ศ.1981 สิ้นสุดรัชกาลของพระเจ้าสุริยวงศ์ฯ ทางกรุงศรีอยุธยาจึงได้แต่งตั้งให้พระราเมศวรซึ่งมีเชื้อสายเจ้านายฝ่ายสุโขทัย ให้มาเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลกเป็นการคุมอำนาจไว้ และไม่มีแต่งตั้งผู้ใดครองสุโขทัยอีกเลย การส่งเจ้านายมาครองสุโขทัยนั้นแม้จะมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดก็ตาม แต่ก็สร้างความไม่พอใจ เพราะเจ้านายชั้นสูงของวงศ์สุโขทัยมีพระชนม์ชีพอยู่ คือ พระยารามและพระยาพุทธิชเรียรราชบุตรของพระองค์ ซึ่งมีสิทธิสืบราชสมบัติด้วย จึงน่าจะสร้างความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม เจ้านายของราชวงศ์สุโขทัยก็ไม่มีทางเลือก จนถึงต้องยอมทำสัญญากับทางอยุธยาว่าไม่ทำร้ายพระราเมศวร เพื่อความสงบสุขของทุกฝ่าย และสร้างความเป็นปึกแผ่นแก่ประเทศชาติ

การที่พระราเมศวรได้ครองเมืองพิษณุโลกในฐานะเป็นอุปราชของอาณาจักรอยุธยา จนถึงปี พ.ศ.1991 พระราชบิดาเสด็จสวรรคต จึงได้กลับไปราชาภิเษกเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา เสด็จพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา ด้วยในขณะนั้น พระองค์ทรงมีพระชนมายุได้ 17 พรรษา แต่ได้รับการความช่วยเหลือจากเสนาบดีผู้เชี่ยวชาญ คือพระยาสิทธิราชเดโชชัย และพระยากลาโหมช่วยเหลือในด้านการปกครองบ้านเมือง ใน พ.ศ.1994 ทรงแต่งตั้งพระยาสุรสีห์เรไร เป็นพระยาสองแคว ซึ่งทำให้ไกรสรที่ไม่ได้เป็นอุปราชจึงลอบส่งสาส์นไปขอขึ้นกับพระเจ้าติโลกราชที่เชียงใหม่ ดังนั้นอยุธยาจึงทำสงครามกับเชียงใหม่

ราว พ.ศ.2006 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงย้ายมาครองที่พิษณุโลกและโปรดให้พระยาอินทราสาราชโอรสไปครองอยุธยา ทางเชียงใหม่ยังไม่ขึ้นกับอยุธยา พระบรมไตรโลกนาถรบกับเชียงใหม่อยู่หลายปี จนใน พ.ศ.2018 พระเจ้าติโลกราชขอทำไมตรีกับทางอยุธยา เพื่อสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นก่อน จะเห็นว่าการรวมสุโขทัยและอยุธยานั้น ภายหลังจากการรบกับเชียงใหม่ ใน พ.ศ.2017 แล้ว เชียงใหม่และเมืองศรีสัชนาลัยหมดความสำคัญไป ในช่วงนี้จะเห็นว่าทางฝ่ายอยุธยามีได้ใช้วิธีรุนแรงกับสุโขทัยเลย เพราะต้องการผนวกดินแดนด้วยความผูกพันทางสายเลือดมากกว่า เพราะถ้ามุ่งมั่นที่จะเป็นช่องทางให้ฝ่ายเชียงใหม่แทรกแซงอิทธิพลเข้ามาเร็วยิ่งขึ้น การทำสงครามชนะเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2017 นั้นเป็นการขจัดอิทธิพลของเมืองเชียงใหม่ในดินแดนตอนเหนือได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากเชียงใหม่พ่ายแพ้ยับเยิน การชนะครั้งนี้เป็นผลทำให้สุโขทัยหมดสภาพการเป็นอาณาจักรได้อย่างเด็ดขาดด้วย